

1 | W O | 2

JONGEREN EN DE TOEKOMST VAN HERDENKEN

1 WERELDOORLOG 2

Jongeren en de toekomst van herdenken

Verslag conferentie 14 mei 2016

Inhoudsopgave

INLEIDING

5

SPREKERS

Openingswoord - Dik de Boef	9
Introductie - Noraly Beyer	13
Herdenkingscultuur en jongeren - Rob van Ginkel	14
Herdenken: het zoeken naar verbinding - Gerdi Verbeet	21
Mijn generatie en de Tweede Wereldoorlog - Daan Heerma van Voss	24
Herdenken van de toekomst - Merijn Ritmeester	29

VERSLAGEN WERKGROEPEN

Gespreksgroep 1 - Geef jongeren de ruimte	32
Gespreksgroep 2 - Geen morele verplichting	37
Gespreksgroep 3 - Interesseren van jongeren de grote uitdaging	40
Gespreksgroep 4 - Houd kennisoverdracht persoonlijk	42
Gespreksgroep 5 - Gemeenschappelijk werken aan het Netwerk 1WO2	45
Gespreksgroep 6 - Jongeren interesseren is aansluiten bij hun belevingswereld	49
Gespreksgroep 7 - De verbinding zoeken tussen ouderen en jongeren	52

BIJLAGEN

Programma	52
Personalia	58
Lijst deelnemende organisaties	59
Literatuurlijst: herdenken	60

Inleiding

Op 14 mei 2016 vond de conferentie: '1WO2: jongeren en de toekomst van herdenken' plaats in de Eenhoorn te Amersfoort. Aan de bijeenkomst namen meer dan honderd mensen deel, de meesten representanten van een groot aantal vrijwilligersorganisaties van oorlogsgetroffenen; maar ook jongeren waren vertegenwoordigd.

De bijeenkomst was een initiatief van de Werkgroep 1WO2, waarin een aantal vrijwilligersorganisaties van oorlogsgetroffenen (COVVS, SHBSS, het Indisch Platform en de Stichting Herdenking 15 Augustus 1945) samenwerken, ondersteund door twee professionele organisaties (Pelita en Cogis). Doel van de conferentie was een bijdrage te leveren aan een duurzame verbinding tussen de vrijwilligersorganisaties van oorlogsgetroffenen die gericht zijn op de Tweede Wereldoorlog in Europa en Azië.

HET NEDERLANDSE HERDENKINGSLANDSCHAP

Hoewel de eerste generatie oorlogsslachtoffers in aantal steeds kleiner wordt, is de oorlog in vele duizenden Nederlandse families nog altijd aanwezig, want oorlogsleed werkt generaties lang door. Deze persoonlijke betrokkenheid is kenmerkend voor de tientallen herdenkingen die Nederland jaarlijks kent. Het vormt de motivatie voor vele vrijwilligers die een grote inzet en betrokkenheid laten zien bij het organiseren van deze herdenkingen. Gezamenlijk vormen deze vrijwilligers een groot officieus netwerk, dat bestaat buiten de grote professionele instellingen om. De belangstelling voor herdenkingen neemt nog altijd toe en inspireert ook nieuwe generaties tot deelname. Toch zijn er evidente bedreigingen voor de toekomst van dit levendige herdenkingslandschap.

Publieke en private financiers trekken zich steeds meer terug op de grote gevestigde instellingen. Dat legt nog meer druk op de vrijwilligersorganisaties, die worden gevormd door burgers die zich, onder meer, actief bezighouden met de vorm en inhoud van herdenkingen. Op die manier dragen zij tevens bij aan de pluriformiteit ervan. Bovendien zal het onvermijdelijke wegvallen van de

eerste generatie, de betrokkenheid van nieuwe generaties steeds belangrijker maken. Vaak zijn herdenkingen namelijk jarenlang afgestemd op de aanwezigheid van de eerste generatie. De nieuwe generaties zullen zich de gegroeide rituelen eigen moeten maken, maar daar ook op hun eigen manier vorm en richting aan moeten kunnen geven. Onderling overleg en afstemming tussen de verschillende generaties, nu het nog kan, is daarbij van wezenlijk belang.

Ook is het een uitdaging bruggen te blijven slaan naar het brede publiek, zonder dat het verhaal te algemeen wordt en daarmee de afstand te groot. De persoonlijke relatie die mensen hebben met de Tweede Wereldoorlog geeft kracht aan het herdenken en daarom is het maken van een persoonlijke vertaalslag naar nieuwe generaties en het brede publiek van groot belang. De specifieke verhalen die in de verschillende herdenkingen centraal staan, dragen hieraan bij. Ze maken dat de geschiedenis dichtbij blijft.

MEEBEWEGEN EN AANPASSEN

Continuïteit van vrijwilligersorganisaties is in het algemeen een zorg. Een vrijwilligersorganisatie is zo sterk als de inzet die vrijwilligers kunnen opbrengen. Die inzet fluctueert en is vaak afhankelijk van sleutelfiguren. Dat maakt veel herdenkingen kwetsbaar. Iedere steun, of ondersteuning, is daarom welkom. In de eerste plaats van andere vrijwilligersorganisaties met dezelfde missie. Dwars door alle verschillen heen. Wederzijdse hulp, advies en samenwerking tussen organisaties onderling ligt voor de hand, maar is zeker nog niet gebruikelijk.

De duurzaamheid van het herdenken van de Tweede Wereldoorlog zal afhankelijk zijn van het vermogen om mee te bewegen en zich aan te passen aan de behoeftes van nieuwe generaties. Veranderingen in het kader van herdenken zijn niet nieuw. De afgelopen zeventig jaar is er al veel veranderd. Ook hierin kunnen organisaties van elkaar leren. Bijvoorbeeld ten aanzien van het betrekken van nieuwe generaties bij vrijwilligersactiviteiten en

hen vervolgens ook weten te binden. De oprichting van een gemeenschappelijk Netwerk 1WO2, een samenwerkingsverband van vrijwilligersorganisaties van oorlogsgetroffenen, zou daartoe een belangrijke stap kunnen zijn.

Op de conferentie werd de daad bij het woord gevoegd en is, met instemming van de deelnemers, ter plekke het Netwerk 1WO2 formeel opgericht. Het Netwerk wil bijdragen aan een duurzame verbinding en versterking van alle herdenkingen van de Tweede Wereldoorlog in Nederland, onder het motto: eenheid in verscheidenheid. Overigens is het geen nieuwe koepelorganisatie, dus geen extra loket of politiek bestuurlijk orgaan. De verschillende herdenkingen blijven zelfstandig en kunnen vrijblijvend via het Netwerk 1WO2 onderling verbinden en versterken. Het Netwerk is bedoeld om informatie en ervaringen te kunnen uitwisselen door en voor de aangesloten organisaties. Netwerk 1WO2 wil het tevens mogelijk maken nieuwe vormen van herdenken, educatie en het werven van jongeren te verkennen en uit te wisselen. Netwerk 1WO2 wil een actief en duurzaam netwerk zijn voor vrijwilligers met verschillende oorlogsverhalen, maar met één en dezelfde missie: dit nooit weer. Op 24 september 2016 vond de eerste bijeenkomst van het Netwerk 1WO2 plaats, waar opnieuw veel belangstelling voor was.

INHOUD PUBLICATIE

Deze publicatie bevat, onder meer, de schriftelijke neerslag van de plenaire voordrachten die op de conferentie gehouden zijn. Historicus Rob van Ginkel schetst een algemeen kader door in te gaan op de herdenkingscultuur in Nederland. Gerdi Verbeet gaat in op het thema van de dag, vanuit haar perspectief als voorzitter van het Nationaal Comité 4 en 5 mei. Schrijver Daan Heerma van Voss en HBO-docent Merijn Ritmeester geven als 'jongeren' hun visie op de toekomst van herdenken. Daarnaast bevat deze publicatie de verslagen van de zeven gespreksgroepen die op de conferentie plaatsvonden. Daarin discussieerden deelnemers over vragen die betrekking hadden op het thema van de dag: jongeren en herdenken in de toekomst. Tevens treft u het openingswoord aan van Dik de Boef, voorzitter van de Werkgroep 1WO2 (tevens voorzitter van het COVVS) en de inleiding van dagvoorzitter Noraly Beyer. Ook

zijn er in deze publicatie enkele bijlagen opgenomen, waaronder het programma, een lijst met personalia van de sprekers en dagvoorzitter, een overzicht van de deelnemende organisaties en een literatuuroverzicht rond het thema 'herdenken'. Ten slotte, de foto's van de bijeenkomst, die ter illustratie in deze publicatie zijn opgenomen, zijn gemaakt door fotograaf Erik Kottier.

Initiatiefnemers:

- COVVS
- Stichting Herdenking 1945
- Indisch Platform
- Pelita
- Cog

Openingswoord

Dik de Boef

Geachte aanwezigen, beste vrienden en vriendinnen, hartelijk welkom. Ook een hartelijk welkom aan onze sprekers, de vertegenwoordigers van het ministerie van VWS en de forumleden. Een speciaal welkom voor onze dagvoorzitter Noraly Beyer en Gerdi Verbeet, voorzitter van het Nationaal Comité 4 en 5 mei.

Het is uitermate verheugend dat bijna alle aspecten die van belang zijn voor het herinneren en gedenken van de Tweede Wereldoorlog hier in persoon vertegenwoordigd zijn, waarbij voor het eerst ook iemand uit de Sinti- en Roma-gemeenschap zal deelnemen aan het overleg. Wij zijn hier vandaag voor de tweede keer bijeen op een bijeenkomst georganiseerd door de Werkgroep 1WO2. De eerste bijeenkomst vond plaats in 2014 en dat was weer een vervolg op de, door het COVVS georganiseerde, bijeenkomst op Bronbeek in Arnhem onder de titel: 1945, 5 mei 15 augustus, overeenkomst, verschil hoe verder? We zien dus een progressie. Lag het eerste initiatief bij het COVVS, de daarop volgende conferentie werd georganiseerd door de Stichting Herdenking 15 Augustus 1945, het Indisch Platform en het COVVS en voor deze conferentie komt daar de Stichting Herdenking Birma-Siam Spoorweg bij. Wij besloten toentertijd, in 2014, gezamenlijk verder op te trekken. Het digitale netwerk waar we toen toe besloten is bijna afgerond en zal binnenkort de lucht ingaan. In 2015 waren wij als werkgroep ook gezamenlijk vertegenwoordigd bij de verschillende herdenkingen. Bijvoorbeeld in april in kamp Amersfoort en eveneens bij de Dachau- en Ravensbrückherdenking in Amsterdam. In augustus en september zullen we ook de herdenkingen op Bronbeek, de Birma-Siam spoorweg, Jongenskampen, Vrouwenkampen en de Zeetransporten bijwonen. Voor dit jaar volgen we dezelfde agenda. Het gezamenlijk optreden komt vandaag opnieuw tot uitdrukking in deze conferentie '1WO2: jongeren en de toekomst van herdenken'.

NETWERK 1WO2

De eerste generatie die de oorlog aan den lijve heeft ondervonden, maakt door natuurlijk verloop plaats voor de volgende generatie. Als werkgroep willen we de consequenties van dit proces zo goed mogelijk helpen ondervangen. Om dit tot een goed einde te brengen stelt de werkgroep voor om op deze conferentie een concrete stap voorwaarts te zetten door nauwere vormen van samenwerking aan te gaan. Meer concreet: wij willen vandaag het Netwerk 1WO2 oprichten als samenwerkingsverband van vrijwilligersorganisaties die een link hebben met de Tweede Wereldoorlog. De bedoeling is dat het Netwerk 1WO2 in principe driemaal per jaar bijeenkomt om gezamenlijke problemen te bespreken en de agenda's op elkaar af te stemmen. Op die manier kan de samenwerking nieuwe mogelijkheden en kansen bieden.

Hiermee gaat een lang gekoesterde wens in vervulling. Een samenwerking die het best uitgedrukt kan worden onder het motto 'Eenheid in Verscheidenheid', want het ligt niet in de bedoeling dat we elkaars taken gaan overnemen. In de conferentiemap vindt u een aanmeldingsformulier waarin gevraagd wordt om voor het Netwerk een of twee personen per organisatie aan te melden als deelnemers aan deze overlegstructuur. De meerwaarde die zo geschapen wordt, ligt in het feit dat we op die manier de oorlog in al haar diversiteit over het voetlicht kunnen brengen. Dat wil zeggen het presenteren van de oorlog in Europa, Azië, de Antillen en Suriname in een samenhangend verhaal ten behoeve van het collectieve geheugen van Nederland.

Zo helpen we de voorwaarden te scheppen voor een samenhangend en bindend ritueel op 27 januari (Auschwitz-herdenking), op 4 mei (Nationale Herdenking) en op 15 augustus (Indië-herdenking), en voor vele andere herdenkingen die in de loop van het jaar plaatsvinden.

Het Netwerk 1WO2 is een netwerk van vrijwilligersorganisaties, en niet een platform, omdat we niet een nieuw instituut op willen richten en er bovendien al een Platform Herinnering Tweede Wereldoorlog bestaat, een initiatief van het Nationaal Comité 4 en 5 mei, met vergelijkbare doelstellingen. Met dat laatstgenoemde Platform willen we nadrukkelijk zoeken naar wegen en vormen van samenwerking, zonder onze specifieke hoedanigheid van vrijwilligersorganisatie ter discussie te stellen. In het debat van vandaag staan in feite twee vragen centraal: willen we als vrijwilligersorganisaties van oorlogsgetroffenen binnen het Netwerk 1WO2 verdere vormen van samenwerking ontwikkelen? En zijn we bereid onze verantwoordelijkheden over te dragen aan de volgende generaties?

VISIEDOCUMENT

De Werkgroep 1WO2 heeft een Visiedocument 1WO2 opgesteld waarin onze missie als volgt is verwoord. Ik citeer "Onze missie is onverminderd actueel. Het blijft van belang om de herinnering aan de Tweede Wereldoorlog levend te houden en in ons collectief geheugen te verankeren. Het ritueel van herdenken helpt daarbij. Het geeft structuur, richting en samenhang voor de samenleving en vormt het ankerpunt voor bewustwording, historisch besef en actief burgerschap". Deze missie kan slechts slagen als we de verhalen die verbonden zijn met de Tweede Wereldoorlog kunnen blijven vertellen. Niet alleen opdat we niet vergeten, maar ook omdat het einde van de Tweede Wereldoorlog, zowel die in Europa als Azië, morele ijkpunten heeft geschapen.

De Tweede Wereldoorlog was een oorlog die tot op de dag van vandaag zijn gelijke niet kent en nog altijd doordreunt. De oorlog kende 75 miljoen slachtoffers met als dieptepunten de Shoa, de moord op de Joden en de Porajmos (de verslinding), oftewel de moord op Sinti en Roma, louter en alleen om wie en wat zij waren. Diep tragisch was ook de dood van duizenden dwangarbeiders tijdens de aanleg van de Birma-Siam Spoorweg als gevolg van het nietsontziende regime van de Japanse bezetter; het vernederen en uithongeren in de vrouwen- en jongenskampen in Nederlands-Indië, de dwangarbeid voor de Duitse bezetter, maar ook de verwoestende bombardementen op open steden als Londen, Rotterdam en Dresden en natuurlijk de atoomaanval

op Hiroshima en Nagasaki, die ook het werkelijke einde van de Tweede Wereldoorlog op 15 augustus 1945 betekende.

Statistieken van het aantal doden dat in het toenmalige Koninkrijk der Nederlanden is gevallen, zijn terug te vinden in de uitgave 'De doden tellen' van het Nationaal Comité 4 en 5 mei. Met de kanttekening dat de Indonesiërs die 'onderdaan' waren van Het Koninkrijk, maar geen Nederlanders, niet meegeteld zijn. Het aantal slachtoffers in het voormalig Nederlands-Indië ligt dus veel hoger. Het aantal doden als gevolg van de oorlog in de Antillen en Suriname ontbreekt. Wat wij bij het beschouwen van de Tweede Wereldoorlog ook niet mogen vergeten, is dat er heftige veldslagen geleverd zijn in Noord-Afrika en dat daarbij ook vele burgers zijn omgekomen. In die zin was het ook daadwerkelijk een echte wereldoorlog.

MORELE IJKPUNTEN

Eén van de morele ijkpunten van het einde van de Tweede Wereldoorlog is de verworven vrijheid, die onverbrekkelijk verbonden is met vrede. Wij genieten nog elke dag van die vrijheid in vele opzichten. Dat maakt het voor ons allen tot een kostbare verworvenheid, die constant om onderhoud vraagt. Vrijheid hoort in mijn optiek iets anders te zijn dan zonder aanzien des persoons alles zeggen wat er voor je mond komt, inclusief scheldpartijen en beledigingen. Vrijheid is onderdeel van de dynamiek in het debat, waarin je van mening kan, mag en soms zelfs moet verschillen om tot nieuwe inzichten te komen. Ook in de oorlog waren mensen zich bewust van de grote waarde van vrijheid. En dan doel ik niet in eerste instantie op de mensen die actief waren in het verzet, zowel in Nederlands-Indië als in Nederland, maar op een algemeen besef bij mensen hoe ingrijpend het is als de vrijheid in je land bedreigd wordt.

Theun de Vries laat in zijn boek Kenau (1939), dat hij opdroeg aan alle vrouwen van Nederland, Kenau Simonsdochter nadenken over de waarde van vrijheid naar aanleiding van de nederlaag van Haarlem tegen de Spanjaarden. "Vrijheid is niet gebonden aan grachten en bastions; zij huist in de gedachten, in de daden van ieder mens". Deze vrijheidsgedachte kreeg in de vrouwenkampen in Nederlands-Indië een bijzondere vorm door het zingen van

'onze vader die in de hemelen zijn'. Afscheidsbrieven van ter dood veroordeelden getuigen ook van het verlangen naar vrijheid, zoals de brief van Jan Postma uit Amsterdam. Vught 24 juli 1944, "De komende vrede zal geen duurzame zijn, maar de mogelijkheden om tegen oorlog en voor vrede te strijden zullen veel groter zijn en hopelijk zal de volgende generatie voor herhalingen van de huidige verschrikkingen gespaard blijven". Of de afscheidsbrief van Eduard Alexander Laturpersia, infanterie-kapitein bij het KNIL. Utrecht, gedateerd 29 juli 1943, "Treur niet te lang, dat zou ik niet prettig vinden, maar bedenk dat je vooruit moet, steeds vooruit met het volle vertrouwen op Hem, die alles regeert." Ten slotte het volgende citaat, dat evenals het voorgaande afkomstig is uit het boek 'De vrijheid sterft niet' van Roger Rouxel Frenes, gedateerd 21 februari 1944, "Ik hoop dat de nagedachtenis van mijn kameraden en mij niet in vergetelheid zal raken, want die is het gedenken waard".

Het streven van het Netwerk 1WO2 is erop gericht dat de verhalen van en over de oorlog, zowel de louter historische als de meer persoonlijke, doorverteld worden. Door dit initiatief beschouw ik ook ons, zoals wij hier samen zijn, tot dragers van de geschiedenis. Gezamenlijk belichamen wij een deel van de kennis over de Tweede Wereldoorlog. En daarmee hebben ook wij de zorg voor komende generaties, die niet de indruk mogen hebben dat de geschiedenis wordt teruggebracht tot hapklare lessen over het verleden. Ook persoonlijke verhalen met alle emoties die daarbij horen, bijvoorbeeld van oorlogsgetuigen, maken onderdeel uit van de geschiedenis. Mede daarom zijn wij bezorgd dat als gevolg van het voorstel 'Onderwijs 2032' van het ministerie van OC&W over onderwijsvernieuwing het geschiedenisonderwijs zal verdwijnen en zal opgaan in het vak burgerschapskunde. Wij zijn voor een goed burgerschap, maar een goed burger kun je alleen worden als je weet waar je wortels liggen. Of die nu in Nederlands-Indië, de Antillen, Suriname, Nederland of waar dan ook liggen. Geschiedenis hoort, wil je de verhalen door kunnen vertellen, ook in wetenschappelijke geschiedeniswerken onderdeel te blijven van het onderwijscurriculum. Deze zorg heb ik als voorzitter van het COVVS en lid van de begeleidingscommissie 'Oorlog en dekolonisatie' per brief kenbaar gemaakt aan Jet Bussemaker, de minister van onderwijs.

VERANKERING ERFENIS VERLEDEN

Wij ouderen mogen en moeten geen angst hebben voor de kennisoverdracht aan volgende generaties, maar we moeten er wel zorg voor dragen dat de erfenis van het verleden goed verankerd is. Wij moeten daarbij wel beseffen dat jongeren het verhaal over de oorlog op hun eigen wijze zullen willen doorgeven. Dat moet ook: de herdenkingscultuur wordt tenslotte mede bepaald door voortschrijdend inzicht. Om de geschiedenis ook een persoonlijke invalshoek te geven start het NIOD met zijn partners het digitale programma 'Oorlogsbronnen' om de zoektocht naar ouders, grootouders en andere familieleden eenvoudiger te maken.

Aan het begin van mijn speech heb ik gezegd dat we op deze bijeenkomst vandaag bijna alle aspecten van de Tweede Wereldoorlog in huis hebben. Bijna alle want om het plaatje van de geschiedenis volledig te krijgen, ontbreken er nog een paar organisaties. Ik doel onder meer op de organisaties van kinderen met een Duitse of Japanse vader, of de Werkgroep Herkenning van kinderen van foute ouders, maar ook organisaties uit Suriname en de Antillen. Ook voor hen zou er een plek moeten kunnen zijn in het Netwerk 1WO2, maar het is aan hen om zich aan te melden, mochten ze dat willen.

Ten slotte een persoonlijke noot. Als klein kind las ik over Kantjil, het dwergheert dat bij mij het verlangen opwekte ooit naar Indonesië te gaan. Dit jaar is het eindelijk zover en zal ik daar mijn vakantie doorbrengen. Ik breng daarbij ook een bezoek aan Menteng Pulo, een van de grote oorlogsbegraafplaatsen, en zal bij die gelegenheid bloemen leggen om zo de eenheid van de Tweede Wereldoorlog tot uitdrukking te brengen.

Tot slot wil ik nog dit zeggen: alle activiteiten in het kader van het Netwerk 1WO2 hadden we niet kunnen uitvoeren zonder de immateriële ondersteuning van de stichtingen Cogis en Pelita, partners in de Stichting Arq, die dat overigens ook doen als onderdeel van hun eigen 'Programma Tweede Wereldoorlog'. De financiële steun voor het organiseren van deze conferentie kwam deze keer van het Nationaal Comité 4 en 5 mei en het vfonds. Dank daarvoor!

Introductie

Noraly Beyer

De Tweede Wereldoorlog was al een paar jaar afgelopen, toen ik werd geboren op Curacao, dat toen nog volop Nederlands grondgebied was. Het eiland was dus feitelijk ook in oorlog geweest. Net als Suriname, het land waar mijn ouders geboren waren, dat eveneens een kolonie van Nederland was. Maar later hoorde ik van mijn ouders, dat zij niet zo heel veel van de oorlog gemerkt hebben. Ze wisten wel dat Duitse duikboten aanvallen hadden gedaan op de olieraffinaderijen van Curacao en Aruba. En ze konden zich herinneren dat er schaarste was, zeker in Curacao dat leefde van import. Maar wij hadden in onze familie niemand die in Nederland in het verzet had gezeten, of die gediend had in het Nederlandse leger en door de oorlog getroffen was.

Mijn beeld van de Tweede Wereldoorlog kreeg pas vorm toen ik in Nederland, in Limburg, naar de middelbare school ging. Het was eind jaren vijftig, begin jaren zestig. Ik had nog nooit een Duitser gezien, maar ik leerde al gauw dat het Moffen waren die je maar beter uit de weg kon gaan. De oorlog was weliswaar voorbij, maar de mensen om me heen vertelden nog zo levendig over angst en honger, dat ikzelf ook schichtig werd voor alles wat Duits was. Geleidelijk aan kwam de nuance, toen ik steeds meer geïnteresseerd raakte in de periode 1940 - 1945, daarbij geholpen door een enorme hoeveelheid aan verhalen, films en de elk jaar terugkerende herdenkingen.

Deze conferentie gaat over 'jongeren en de toekomst van herdenken'. De mensen die uit eerste hand nog over de Tweede Wereldoorlog kunnen vertellen, en hoe dat hun leven getekend heeft, zijn er bijna niet meer. Maar de meeste Nederlanders vinden het belangrijk om de herinnering aan de Tweede Wereldoorlog levend te houden en in ons collectief geheugen te verankeren. Gelukkig zijn al veel verhalen doorverteld en komen er nog steeds verborgen verhalen naar boven. We moeten ons blijven inspannen om die verhalen levend te houden en door te geven aan jongeren. Het is noodzakelijk dat de nieuwe generatie,

die geen oorlog gekend heeft, ervan doordrongen raakt dat oorlog nooit een optie is en ook nooit meer mag plaatsvinden.

Deze conferentie wil de mogelijkheden verkennen om oorlogshedenkingen, ook in de toekomst, veilig te stellen voor nieuwe generaties, ook al zullen die dat op hun eigen manier doen.

Vanochtend luisteren we naar vier sprekers, twee oudere en twee jongere over het centrale thema van vandaag: jongeren en de toekomst van herdenken.

Voor de lunchpauze praat ik met vijf jongeren over de vraag of zij het noodzakelijk vinden de Nederlandse herdenkingscultuur voort te zetten en welke vorm zij daaraan willen geven.

Het Ming-ensemble speelt tussendoor muziek en heeft ook de taak om de sprekers op een vriendelijke manier aan hun tijd te houden.

In de middag is er een gespreksronde over het thema van deze dag in zeven groepen, waarvoor u inmiddels al bent ingedeeld.

Na afloop daarvan komen we weer centraal bijeen voor een korte samenvatting van wat u besproken heeft. De bijeenkomst wordt daarna afgesloten met een informele nazit. Ik wens u een mooie dag toe vol inspirerende gedachten die de toekomst van het herdenken glorie zullen geven.

Herdenkingscultuur en jongeren

Rob van Ginkel

INLEIDING

Het is vandaag, 14 mei 2016, exact 76 jaar na het Duitse bombardement op Rotterdam, dat het leven aan vele honderden burgers kostte. Hoeveel precies? We weten het slechts bij benadering. De meeste schattingen lopen uiteen van 850 tot 1150 doden. De namen van de omgekomen burgers zijn veelal onbekend en het jaarlijks herdenken van het bombardement gebeurt pas sinds enkele jaren. Dat Duitse bommen op diezelfde veertiende mei 1940 in minstens zeventien andere plaatsen nog eens ruim 100 dodelijke slachtoffers maakten weet men meestal alleen lokaal en in kleine kring. Getroffen werden onder andere Den Helder (24 doden), Alphen aan den Rijn (19), Koudekerk (14), Hazerswoude-Rijndijk (10) en Etten-Leur (10). Deze tragedies worden nooit afzonderlijk herdacht. 'Collectieve' herinnering is, kortom, doorgaans een zaak van weinigen en gezamenlijk herdenken van specifieke gebeurtenissen allerminst vanzelfsprekend.

En dat geldt niet alleen maar voor jongere generaties. Veel is in de vergetelheid geraakt of lange tijd ongeweten gebleven. Bij herhaling – zelfs al kort na de bevrijding – is de vrees geuit dat jongeren de oorlog zouden vergeten en niet meer zouden herdenken. De socioloog Abram de Swaan meende eind 1988 zelfs dat 'de oorlogsjaren langzaam aan voltooid verleden tijd' aan het worden waren en uit 'particulier gesprek en publiek debat' zouden verdwijnen. 'Er ontbreekt hier of daar nog een monument voor dezen of genen', zo schreef hij, 'En dan is het afgelopen, dan is de Tweede Wereldoorlog alleen nog maar geschiedenis'.¹

Het was geen terloopse opmerking. De Swaan maakte haar bij gelegenheid van de uitreiking van een prijs aan Loe de Jong. Diens 'Koninkrijk der Nederlanden in de Tweede Wereldoorlog' was toen zo goed als gereed. De Jong zal over De Swaans ontboezeming wel een wenkbrauw opgetrokken hebben, want een paar jaar daarvoor had hij laten weten dat de aandacht voor de oorlog nog lang geen verzadigingspunt had bereikt. De historicus toonde zich een betere voorspeller dan de socioloog. De Swaan sloeg de plank namelijk mis.

Zo bleek de behoefte aan het materieel gedenken in de jaren negentig en in het eerste decennium van het nieuwe millennium sterk toe te nemen. Er werden toen respectievelijk ten minste 568 en 564 monumenten opgericht: dat waren er twee keer zoveel als in de jaren tachtig. Gemiddeld is er dus vanaf 1990 elke week wel een gedenkteken dat aan de oorlog herinnert onthuld. Ook tussen 2010 en medio mei 2016 is dit het geval geweest. Nog afgezien van de vele Stolpersteine die in steden en dorpen zijn neergelegd bij de laatste woonplaats van (meest joodse) oorlogsslachtoffers, zijn er alweer enkele honderden gedenktekens bijgekomen die herinneren aan oorlogsdrama's. Alleen al in de eerste twee weken van mei dit jaar zijn herdenkingsstenen gelegd ter herinnering aan het drama op de Dam van 7 mei 1945 (31 doden), terwijl in minstens vijftien andere plaatsen nieuwe of geheel vernieuwde en uitgebreide oorlogsmonumenten zijn onthuld.²

1 Abram de Swaan, 'Een huisaltaar voor het oorlogsverleden. Over Loe de Jong'. In: dez., Perron Nederland, Amsterdam: Meulenhoff, 1991 [oorspr. 1988], pp. 182-193. Hier p. 183.

2 Dit gebeurde in Rotterdam, Haarlem, Ede, Sterksel, Oosterhout, Hulshorst, Bathmen, Bodegraven, Warnsveld, De Wijk, Darp (Dr.), Laren, Velp, Velsen-Noord en Ootmarsum.

En bij veel nieuwe gedenktekens worden nieuwe herdenkingen gehouden, dikwijls buiten de officiële nationale herdenkingskalender om. Eerder 'vergeten' groeperingen hebben een plaats op het herdenkingstoneel verworven en de oorlogsjaren zijn ook nu nog lang geen 'voltooid verleden tijd'. Er gaat in Nederland tegenwoordig vrijwel geen dag voorbij zonder dat er ergens in het land een aan de Tweede Wereldoorlog gewijde herdenkingsbijeenkomst plaatsvindt, vaak door een lokale of categorale herinneringsgemeenschap bij een bijzondere herinneringsplek. De herdenkingskalender en het rituele repertoire rond herdenken zijn gevarieerder geworden. Ook de deelname aan herdenkingsceremonies lijkt te zijn toegenomen. En vaak is gememoreerd

dat er een opvallend groot aantal jongeren deelnam aan een net voorbijge herdenking. Persoonlijk ben ik dan ook helemaal niet pessimistisch over de toekomst van het herdenken en de deelname van jongeren daaraan, integendeel.

DYNAMIEK VAN HERINNEREN EN HERDENKEN

Dat herdenkingscultuur iets statisch is kan niemand die de ontwikkelingen rond de herinnering aan de Tweede Wereldoorlog heeft gevolgd beweren. De manier waarop oorlogsslachtoffers en oorlogsgebeurtenissen herinnerd en herdacht worden hangt nauw samen met verhoudingen, denkbeelden en ontwikkelingen in de samenleving als geheel. Herinneringen zijn voor onderscheiden

sociale groeperingen, generaties en geografische gemeenschappen heel divers. Ze resoneren met de sterk onderscheiden oorlogs-ervaringen (of het ontbreken daarvan) en de wijzen waarop deze zijn overgedragen. Ze veranderen bovendien onder invloed van bredere maatschappelijke en culturele ontwikkelingen en zijn onderhevig aan een proces van politieke beïnvloeding en machts-uitoefening. Bepaalde gebeurtenissen uit het verleden worden geselecteerd en overbelicht, andere onderbelicht, genegeerd, verzwegen of verdonkeremaand, weer andere fel betwist.

Oorlogservaringen en oorlogsherinneringen zijn zeer divers en al die ervaringen en herinneringen konden aanvankelijk moeilijk in één Groot Verhaal worden geperst. Herinneren en herdenken zijn echter dynamisch doordat individuen en groeperingen hebben geprobeerd om genegeerde of verdrongen geschiedenissen aan de vergetelheid te ontrukken. Eén van de drijvende krachten achter de wijze waarop aan de herinnering gestalte wordt gegeven is de sociale dynamiek van het gevoel vergeten en achtergesteld te zijn en het daaruit ontstane streven naar erkenning. Tegenover het dominante geschiedverhaal komen alternatieve stemmen naar

voren; een tegengeluid dat als het aan kracht wint in het dominante vertoog kan worden opgenomen en zo alsnog een plaats krijgt in de wijze waarop de oorlog wordt herinnerd en herdacht.

Er bestaan dus tegelijkertijd meerdere herinneringsgemeenschappen, die elkaar deels overlappen en doorsnijden, deels met elkaar concurreren om erkenning, deels langs elkaar heen bestaan en altijd veranderlijk zijn. Soms leiden ze lange tijd een latent bestaan. Vaak gaan ze zich pas manifesteren in relatie tot andere herinneringsgemeenschappen. Juist omdat anderen erkenning ten deel viel, voelde een gemeenschap van lotgenoten zich achtergesteld en zocht ze zelf – vaak onder leiding van individuele vertegenwoordigers uit of zaakwaarnemers voor een herinneringsgemeenschap – eveneens erkenning voor opoffering en leed, en als teken daarvan een monument en een jaarlijkse ceremonie. Al doende werd zo een steeds dichter wordend web van herinneringsplaatsen en -rituelen gevormd.³

Maar ook binnen elke afzonderlijke herinneringsgemeenschap is dikwijls felle strijd geleverd over hoe op gepaste wijze te her- en gedenken. En het waren vaak jongeren die daarbij en bij het produceren van tegengeluiden een belangrijke rol speelden. L. de Jong wees bijvoorbeeld in 1994 op de voortdurende herontdekking van de oorlog door 'jonge generaties'.⁴ Het is wellicht goed om dit in gedachten te houden bij alle boegeroep om het Facebook bericht 'Geen 4 mei voor mij'. Het gedoe erom past in een hele rits controverses die herdenkingen van de oorlog van meet af aan hebben omgeven. Het incident is slechts één van talloze voorbeelden die laten zien dat lang niet iedereen zich bij herdenken of de wijze waarop dit gebeurt betrokken voelt of heeft gevoeld of zich er fel tegen af zet. Zie het internet en de sociale media waar eenieder – jong en oud – zich vrij voelt om meningen, meninkjes en vuil te spuien.

HERDENKEN EN JONGEREN

De angst voor het vergeten, het vergeten van het leed van oorlogsslachtoffers en hun nabestaanden, lijkt sinds 1945 een constante.

3 Zie hierover mijn boek *Rondom de stilte*. Amsterdam: Bert Bakker, 2011.

4 *Leidsch Dagblad*, 24 december 1994.

Toch zijn veel herinneringsgemeenschappen stevig geïnstitutionaliseerd en hebben ze zelf strategieën ontwikkeld om de fakkel aan een volgende generatie over te dragen. En er zijn in de voorbije decennia tal van inspanningen geleverd om jongeren bij de oorlogsles te houden.⁵ In het onderwijs lijkt de kennisoverdracht op het eerste gezicht stevig verankerd. De betrokkenheid van kinderen bij herdenkingen is in veel plaatsen bijvoorbeeld via de adoptie van gedenktekens en deelname aan herdenkingsbijeenkomsten bij monumenten en oorlogsgraven geregeld. Sommigen zullen uit volle overtuiging bij een dergelijk gedenkteken staan, anderen omdat het 'moet'. Hier is van belang dat lessen over de Tweede Wereldoorlog in het basis- en middelbaar onderwijs geborgd zijn, zodat jongeren een eigen oordeel kunnen vormen over het continuüm van goed naar fout en de morele dilemma's waarmee elke oorlog gepaard gaat. Op grond van de aangereikte kennis dienen jongeren ook zelf een keus te maken over hun deelname aan door scholen geïnitieerde projecten als de adoptie van een monument en de daarmee gepaard gaande herdenkingen of een daarvan los staande herdenkingsactiviteit. Leren kiezen is immers een cruciaal element in elke democratische rechtsstaat, niet een opgelegde en afgedwongen deelname aan een collectief ritueel dat mogelijk averechts werkt of zelfs aversie opwekt.

De reductie van oorlogsgeschiedenissen tot één dominant nationaal geschiedverhaal lijkt al lang achter ons te liggen. Er is meer ruimte ontstaan voor de ervaringen en verhalen van specifieke groeperingen en individuen. Wie jongeren aan het denken wil zetten, moet ook ongemakkelijke geschiedenissen vertellen: bijvoorbeeld hoe in Nederlands-Indië een oorlog met bezetting door Japanners zonder werkelijke bevrijding overging in een opstand en een koloniale oorlog die eufemistisch 'politieke actie' ging heten. Vanuit Indonesisch gezichtspunt is dit een geschiedenis van een vrijheidstrijd tegen een koloniale onderdrukker die met militaire middelen een volk knevelde. Tegelijkertijd begingen jonge Indonesische revolutionairen tijdens de Bersiap wandaden tegen onder anderen Nederlands Indische, Nederlandse en Chinese burgers. Het is al vaker geconstateerd dat er een gebrek

aan historische kennis over deze episodes bestaat. Juist jongeren beschikken over de mix van distantie *en* betrokkenheid om hierover een nieuw licht te laten schijnen. Zo kunnen zij een rol in het her-denken spelen en hiermee verbonden wellicht ook in een andere – mogelijk grensoverstijgende – manier van herdenken.

Historicus Von der Dunk vond dat jongeren in het onderwijs de oorlog zelf maar moeten ontdekken: 'Laat ze onderzoek doen, werkstukken schrijven, dan komen ze zelf wel met vragen. Je moet het niet van bovenaf opleggen.'⁶

Het onderwijs moet dan natuurlijk wel iets aanbieden waarbij aangesloten kan worden. Aan die kennisoverdracht schort het een en ander. Ik merk bijvoorbeeld dat 'mijn' studenten antropologie soms weinig weet hebben van waar de vele gedenktekens in het Amsterdamse Joods Cultureel Kwartier allemaal voor staan.

5 Zie Dienne Hondius, Oorlogslessen. Onderwijs over de oorlog sinds 1945. Amsterdam: Bert Bakker, 2010.

6 Algemeen Dagblad, 5 mei 2001.

Vaak weten ze niet eens dat er zoveel aan de Shoah gerelateerde gedenktekens zijn in de directe omgeving van het Roeterseiland waar ze studeren. De Hollandsche Schouwburg, Wolkers' Spiegelmonument, De Dokwerker, Joodse Dankbaarheid en al die andere gedenktekens zeggen ze meestal weinig of niets. Ik stuur ze op pad om het ze aan de hand van enkele gerichte vragen zelf te laten ontdekken. Anderzijds zie ik een belangstelling voor de eigen culturele identiteit, zeker bij studenten met een joodse, Indische of Molukse achtergrond, waarbij de oorlogsgeschiedenis dikwijls een ijkpunt vormt. En, zoals gezegd, de aandacht voor de oorlog is in de afgelopen kwart eeuw niet verslapt maar verbreed en verdiept. Toch valt er nog veel werk te verrichten, zij het liever niet in voorschrijvende zin.

Wek nieuwsgierigheid, prikkel belangstelling en laat onderzoeken, maar dring niet op en dwing niet. Dat leidt waarschijnlijk vooral tot dwarsigheid. Aan de Tweede Wereldoorlog valt nog heel veel te ontdekken, door vergeten, verzwegen of verdrongen episodes, heikele kwesties, perspectiefwisselingen en blinde vlekken. En blinde vlekken zijn er meer dan genoeg. Ik begon er mijn verhaal mee: willekeurige burgerslachtoffers van oorlogsgeweld, niet alleen in Europa maar ook in Azië, niet alleen door handelingen van bezetters maar ook door die van de geallieerden. Aan hun lot is nog maar weinig aandacht geschonken. In groter verband vergeten we graag dat we onze vrijheid mede te danken hebben aan de Russen, die we zo graag verguizen, tijdens de Koude Oorlog en ook nu weer. Het ging om een *wereldoorlog*, toon dan ook hoe de geschiedenis in Nederland van 1939 tot 1945 zich verhiel tot het bredere internationale verband. Jongeren zijn daar mogelijk gevoeliger voor dan ouderen, die geschiedenis veeleer in een nationaal kader hebben leren plaatsen.

Er staat nog een olifant in de kamer: de betrokkenheid (of afzijdigheid) van jongeren die door hun etnische achtergrond niet een min of meer vanzelfsprekende connectie hebben met het Nederlandse oorlogsverleden. Er zijn pogingen gedaan om hen daar wel bij te betrekken. Marokkaanse jongeren gingen bijvoorbeeld naar de Franse oorlogsbegraafplaats in het Zeeuwse Kapelle omdat daar enkele tijdens de Tweede Wereldoorlog omgekomen Marokkaanse en Algerijnse militairen liggen. Zo zou er toch een

gezamenlijk verleden zijn. Dit wat krampachtig aandoende streven leidde weer tot heftige reacties uit sommige Nederlandse kringen omdat deze militairen niet op Nederlandse grondgebied hadden gestreden. Maar laten we accepteren dat na oorlogse migranten en hun nazaten veelal geen directe aansluiting bij in Nederland vigerende herinneringsvertogen vinden en zich – mede daardoor – minder eenvoudig tot de bestaande herdenkingspraktijken kunnen verhouden en zich er minder toe aangesproken voelen. We moeten ons ervan bewust zijn dat wie binnensluit (bijvoorbeeld in een herinneringsgemeenschap), tegelijkertijd buitensluit. De ene categorie denkt: het is niet jouw geschiedenis, de andere spiegelbeeldig: het is niet onze geschiedenis. Daar moeten we begrip voor hebben. Dat is overigens iets heel anders dan begrip tonen voor respectloos verstoren van herdenkingen.

Net als Von der Dunk heb ik weinig vertrouwen in het van bovenaf opleggen van wat jongeren zouden moeten – of kunnen – doen als het om herdenken gaat. Ik geloof in initiatieven die van onderop ontstaan en door individuen of in kleine kring worden genomen. Zo zijn per slot van rekening ook de 4-meierdenking, de Indiëherdenking en recenter Theater Na de Dam ontstaan.⁷ Wellicht vindt men dit laatste een high brow manier van herinneren en herdenken, maar dat hindert niet. Bied jongeren perspectief om ook op kleinere schaal, voor specifieke categorieën belangstellenden, herdenkingstheater te maken en gestalte te geven aan nieuwe vormen van herinnering en herdenking. Muziek, dans, film, fotografie, interactieve en multimediale exposities of computergerelateerde vormen zouden daar een rol bij kunnen spelen, wellicht tot aan games toe. De activiteiten van het Internationale Jongeren Centrum bij de Duitse oorlogsbegraafplaats te Ysselsteyn zouden ook als voorbeeld kunnen dienen. Naast al bestaande rondleidingen, excursies en vormen van re-enactment kunnen studentensymposia worden georganiseerd, die tot belangstelling voor herdenkingen kunnen leiden. Sta verder

7 Achter de Commissie Nationale Herdenking die de 4-meierdenking bedacht ging aanvankelijk maar één man schuil: Jan Drop. De Indiëherdenking is eveneens in belangrijke mate door een eenling van de grond gekomen: G.S. Vrijburg. De aanzet tot Theater Na de Dam is een aantal jaren geleden gegeven door de jonge Bo Tarenskeen en Jaïr Stranders.

open voor een deels andere invulling van rituelen. Uitgebreid vlagvertoon, uniformen en andere vormen van plichtmatigheid spreken lang niet tot ieders verbeelding, vermoedelijk zeker niet die van jongeren.

Het gaat niet alleen om nieuwe vormen van overdracht, maar mogelijk ook om nieuwe perspectieven op de oorlogsgeschiedenis, perspectieven die dan weer leiden tot nieuwe verhalen, nieuwe herinneringen en nieuwe herdenkingen, geïnitieerd door oude, nieuwe of gerevitaliseerde herinneringsgemeenschappen. Met de oorlog zijn we dan ook nog lang niet klaar. En er zijn daarover nog vele verhalen te ontdekken en te vertellen:

- Over vervolging
- Over terreur en angst
- Over schijn en wezen
- Over verzet en collaboratie
- Over daders en slachtoffers
- Over moed, lafheid, verraad
- Over meelopers en wegbijgangers
- Over willekeur, toeval en noodlot
- Over barbarisme en medemenselijkheid
- Over slavernij en gevangenschap in Europa en Azië
- Over duivelse dilemma's en schier onmogelijke keuzes
- Over de dwingende en actuele boodschap van Dit Nooit Weer

SLOTPMERKINGEN

Juist de democratisering van de herinnering - en in het verlengde daarvan de herdenkingscultuur - zorgt ervoor dat de herinnering levend blijft, dat er nieuwe invalshoeken op het verleden mogelijk zijn, dat uiteenlopende herinneringsgemeenschappen uiting kunnen geven aan hun visie op het verleden en die op een eigen manier kunnen herdenken. Tegenkanting, commotie en protest zorgen ervoor dat de aandacht niet verslapt, al dreigt emotioneel debat soms wel ten koste te gaan van het herdenken zelf. Binnen een specifieke herinneringsgemeenschap lijkt dat risico echter kleiner.

De oorlog wordt langzaam aan geschiedenis, maar is nog niet voorbij zolang herinneringen direct overgedragen worden. Nazaten van getroffenen, betrokkenen en geïnteresseerden kunnen de fakkel

overnemen, uitzoeken wat gebeurd is en de door hen opgetekende verhalen weer doorgeven. Er gebeurt in dit opzicht al het nodige, maar laten we niet vergeten dat actief herdenken en vooral de organisatie ervan doorgaans een zaak van verhoudingsgewijs weinigen is. Waar ligt in dit opzicht een belangrijke uitdaging? In het bestuurlijk inschakelen van jongeren bij de instituties van vrijwilligers die herdenkingen organiseren. Daarvoor moeten ze actief worden uitgenodigd en in staat worden gesteld om de door hen gewenste vorm en inhoud aan herdenkingsrituelen te geven. Vraag bijvoorbeeld jonge derde- en vierdegeneratie betrokkenen, jonge historici, jonge journalisten, jonge initiatief- en zaakwaarnemers om een actieve rol te spelen in besturen. Creëer daarvoor ruimte in die besturen en maak het aantrekkelijk voor jongeren om te participeren door ze ook inhoudelijk de ruimte te geven.

Laat ik in dit verband eindigen met een stelling en een vraag: om een fakkel over te kunnen nemen, moet zij losgelaten worden. Ergo, is het probleem overnemen door jongeren of overdragen door ouderen?

Herdenken: het zoeken naar verbinding

Gerdi Verbeet

1WO2 – die term geeft precies aan wat het doel is van deze conferentie: een duurzame verbinding tot stand brengen tussen al die organisaties van oorlogsgetroffenen met hun vele vrijwilligers die zich inzetten om de herdenking van de Tweede Wereldoorlog levend te houden. Ik doel dan op de organisaties die op de oorlog in Europa zijn georiënteerd en die op in Azië.

Een maand geleden organiseerde het Nationaal Comité 4 en 5 mei zijn eerste jaarcongres. Dat congres stond ook in het teken van verbinding. Een vijftal professionele organisaties die activiteiten ontplooiën in het kader van de Tweede Wereldoorlog besloten daar (nog) meer met elkaar samen te werken, te weten: het NIOD, de Oorlogsgravenstichting, de samenwerkende musea en herinneringscentra, de Liberation Route Europe en het Nationaal Comité 4 en 5 mei.

HERDENKEN LEEFT

Vandaag zoeken de hier aanwezige vrijwilligersorganisaties, naar ik begrepen heb, ook die verbinding met de oprichting van een samenwerkingsverband onder de naam: Netwerk 1WO2. De herdenking van de Tweede Wereldoorlog in Nederland leeft. Het meest recent zagen wij dat op 4 mei 2016, toen 20.000 mensen op de Dam ademloos luisterden naar Ahmed Aboutaleb en vier en een half miljoen kijkers die gebeurtenis op tv volgden. Door het hele land vonden honderden herdenkingen plaats – en er waren weer meer bezoekers dan vorig jaar. We zagen het ook op 15 augustus 2015 bij de herdenking bij het Indisch monument in Den Haag. En we zagen het op 25 februari 2016 bij de 75^e herdenking van de Februaristaking. Bij beide herdenkingen was de koning aanwezig en beide herdenkingen waren live op televisie.

Uit het Nationaal Vrijheidsonderzoek blijkt dat negen op de tien Nederlanders op 4 mei stilstaan bij de herdenking – bijna allemaal nemen ze de traditionele twee minuten stilte in acht. Voor de meeste ondervraagden geldt: zolang er in de wereld

oorlog en onderdrukking bestaat, is de herdenking op 4 mei en de viering op 5 mei actueel. En samen met Ahmed Aboutaleb neemt ook een groot deel van de nieuwe Nederlanders tegenwoordig op één of andere manier deel aan de herdenking. Als teken van het feit dat ze zich echt Nederlander voelen. De herdenking leeft en daar mogen we trots op zijn. Toch moeten we blijven nadenken over de vraag, hoe we de herdenking het best vorm kunnen geven in veranderende tijden. Hoe herdenken we, als er straks niemand meer leeft die het zelf heeft meegemaakt? Zoals Arnon Grunberg schreef in zijn Voetnoot op 4 mei 2016: 'Nu er nauwelijks nog ooggetuigen leven, moet de nadruk liggen op kennisoverdracht. Als je niet weet wat je herdenkt, herdenk je niets.' Met andere woorden: hoe dragen we de kennis over aan de jongeren, hoe zorgen we dat onze jongeren betrokken blijven? Dat is terecht het hoofdthema van vandaag.

INDRINGENDE VERHALEN

De Tweede Wereldoorlog kent zoveel aspecten. De grote gebeurtenissen: het uitbreken van de oorlog, de bombardementen, de razzia's, de zeeslagen zoals die in de Javazee, de Jodenvervolging, het buitenspel zetten van de democratie en de strijd van de geallieerden om de bevrijding. De grote, indringende verhalen van mensen die het zelf hebben beleefd: die de geluiden kennen van de oorlog, de stank, de dood en de ellende van een concentratiekamp, de angst en opgejaagdheid van het leven buiten de kampen. En de kleine verhalen die alleen bekend zijn binnen families: verhalen van honger, van beelden die je nooit meer vergeet, van angst.

Toch zijn het vaak die kleine verhalen die het meest aanspreken. Toen ik voorzitter was van de Tweede Kamer nodigde ik voor de herdenkingen op 4 mei en op 15 augustus altijd iemand uit die mij zijn of haar persoonlijke verhaal had verteld. De onderduiker meneer Van der Knaap. De vrouw van de zendeling Van der Niet die geïnterneerd was in Tjideng in

Batavia. De zoon van Johannes Post, de verzetsstrijder die een distributiekantoor had overvallen en in 1944 is gefusilleerd. Jan van Wagten donk, die zijn vader en zijn kleine broertje verloor - de vader is geëxecuteerd, het broertje overleefde het vrouwenkamp op Java niet. Het zijn die verhalen die het grote, bijna niet te omvatten beeld van de oorlog terugbrengen tot iets bevattelijks, tot iets wat je je kunt voorstellen. Met die verhalen krijgen de slachtoffers namen en gezichten. Het zijn juist die verhalen waar jongeren naar luisteren, die hen - al is het maar een beetje - laten beseffen hoe het was. Zeker als ze versterkt worden met beelden. Een bezoek aan een oorlogsmuseum, een fusilladeplaats, een onderduikadres kunnen daaraan bijdragen. Ik weet zelf nog elk detail van de reizende tentoonstelling over de Holocaust die ik zag toen ik tien was. De foto's. De voorwerpen. De gestreepte kampkleden aan een hangertje. Ik kan het nog uittekenen.

JONGEREN ERBIJ BETREKKEN

Zo willen we de jongeren boeien en bij de herdenking betrekken. Met verhalen en beelden, met strips en filmpjes en websites. Met projecten zoals Adopteer een Monument of een Oorlogsgraf maar ook met een eigen herdenking in Madurodam zoals die op 4 mei 2016 voor het eerst werd gehouden. Want juist voor jongeren is aandacht voor herdenken zo belangrijk. Het gaat om een deel van de geschiedenis van het land waarin ze wonen. Het gaat vaak ook om een deel van de geschiedenis van hun eigen familie.

Maar uit ons Vrijheidsonderzoek blijkt ook dat jongeren de actualiteit van vandaag een belangrijke reden vinden om te herdenken. Er worden nog steeds oorlogen gevoerd en Nederlandse militairen worden ingezet bij vredesmissie en riskeren hun leven daarbij voor de vrijheid van anderen. Daarom is het belangrijk voor jongeren om te herdenken. Maar misschien vooral wel vanwege het besef wat het is om in vrijheid te leven: dat je naar school mag, dat je veilig buiten kunt spelen en dat je zelf mag weten met wie je omgaat. En dat dat niet vanzelf spreekt. Dat geldt voor alle jongeren, maar misschien nog wel net iets meer voor de kinderen van 'nieuwe Nederlanders'.

Ik ben soms geschokt om te merken dat mensen die elders zijn geboren maar al vele jaren in Nederland wonen geen idee hebben van de betekenis van de Tweede Wereldoorlog, noch van de dagen waarop we deze herdenken. Zij niet, maar vaak ook hun kinderen niet. We slagen er dus niet altijd in om de aansluiting met hen te vinden, hen te bereiken met onze boodschap. En ik vind dat we ons dat moeten aantrekken; dat we onze hersenen moeten kraken om te bedenken hoe dat dan wél moet.

En dan kom ik aan een belangrijke reden waarom we vandaag bij elkaar zijn. Elk jaar weer vragen de duizenden basisscholen en scholen voor voortgezet onderwijs die ons land telt om versterking van hun lessen over de oorlog. De kinderen hebben de feiten geleerd, ze hebben een herdenkingsplaats bezocht - maar ze zouden ook graag iemand in de klas horen spreken voor wie de oorlog veel meer is dan geschiedenis. Omdat dat indringender en aansprekender is - ook voor jongeren die zich tijdens de gewone lessen wel eens onttrekken aan wat er gezegd wordt. En aan die

verzoeken kunnen we alleen voldoen als we samenwerken. Het Nationaal Comité 4 en 5 mei zal zich er de komende jaren voor inzetten om speciale doelgroepen op te zoeken en ze te betrekken bij ons gezamenlijk werk. We willen het middelbaar beroepsonderwijs, de ROC's, benaderen met het verzoek zich persoonlijk in te zetten, als vrijwilliger, bij herdenkingen of bij het vieren van de vrijheid. We willen jongeren van allerlei pluimage de kans geven een rol te spelen.

VERBINDING

Ik zou het zo mooi vinden als we elkaar vandaag kunnen vinden op die verbinding. Als u, de vrijwilligersorganisaties, verenigd in het Netwerk 1WO2 de samenwerking zoekt met de professionele organisaties verenigd in het Platform Herinnering WO2 zou dat heel waardevol en zinvol zijn. Dat zou een samenwerking zijn die de rijkdom van het brede palet aan organisaties respecteert.

Want het belang daarvan is voor mij onomstreden. Er is veel dat we met elkaar delen, maar er zijn ook dingen die je alleen kunt delen met mensen die precies weten waarover je praat. Die verscheidenheid is een kracht en de bron van inzet van al die vrijwilligers. Maar we staan nog sterker als we ook soms dingen samen doen. Ik hoop dat deze dag ons een stapje verder brengt naar die samenwerking.

Tot slot. Het Nationaal Comité heeft dit jaar een Denkboek uitgegeven dat 200.000 kinderen in groep 7 vertelt over de Tweede Wereldoorlog en over 4 en 5 mei. Wat gebeurt er op 4 mei precies op de Dam en wat herdenken we eigenlijk? Aan dat Denkboek heeft ook de koning een bijdrage geleverd. En hij schrijft: vrijheid kun je niet zien en niet vastpakken, maar vrijheid is het mooiste dat we samen hebben. Daar sluit ik mij geheel bij aan.

Mijn generatie en de Tweede Wereldoorlog

Daan Heerma van Voss

Laten we een generatie opvatten als een groep mensen van min of meer dezelfde leeftijd, bepaald door dezelfde historische gebeurtenissen. *Mijn* generatie is misschien wel de eerste die is opgegroeid zonder een directe band met de Tweede Wereldoorlog. Mijn vader, geboren in 1942, heeft naar eigen zeggen nog Duitse gevechtsvliegtuigen horen overvliegen. Of dit nu waar is of niet, voor hem is het nog mogelijk om zich rechtstreeks met *toen* te verbinden, met als resultaat dat hij zich emotioneel en psychologisch altijd rechtstreeks aangesproken voelt wanneer het over de Oorlog gaat. Hij heeft een oude granaat als asbak en

kan nog altijd ontroerd raken door de stem van Churchill. Ik ben vernoemd naar een vriend van mijn vader, Daan de Jong, wiens ouders zijn omgekomen in de Holocaust, wiens oom uitgroeide tot de voornaamste Nederlandse oorlogshistoricus, Loe de Jong. Maar mij heeft de geschiedenis niet aangeraakt.

Voor mijn vader, mijn naamgever en hun generatiegenoten is ernst een absolute verplichting, wanneer men over de Oorlog spreekt. Die verplichting is begrijpelijk, en er is moreel gezien niets op aan te merken. Maar zoals het gaat met door ouders

opgelegde verplichtingen; het kind verzet zich ertegen. En het kind beschikt over een taalkundig wapen dat zijn ouders raakt maar hemzelf niet. Het kind is namelijk in staat grappen te maken over de Oorlog. Voor iemand van mijn leeftijd is het zelfs vrijwel onmogelijk om lang over nazi-Duitsland te spreken zonder vroeg of laat te vervallen in shockhumor. Die grappen kunnen wij maken, omdat wij de pijnreflex van iemand wiens leven werkelijk in aanraking is gekomen met oorlogsleed, ontberen. Zo kunnen we onszelf het gevoel geven meer aan te kunnen dan onze ouders, sterker te zijn dan zij. Op de middelbare school was ik iemand die de grofste grappen maakte, over alles, maar vooral over de Tweede Wereldoorlog. Mijn onbevreesdheid leverde me het respect op van mijn klasgenoten. Maar in het gezelschap van mijn vader of Daan, was ik stil.

Ons verzet werd aanzienlijk vergemakkelijkt door grote culturele veranderingen. We zijn opgegroeid met een massacultuur die keer op keer leek te willen bewijzen dat voor ons, bevrijd van oorlogstaboes, alles entertainment kan en mag zijn. Komische en groteske films als *La vita è bella* en *Inglourious Basterds*, een boek als *Daar is hij weer* van Timur Vermes, animatieseries als *South Park* en *Family Guy* – Hitler is allang niet meer heilig.

Als klein jongetje had ik veelvuldig naar Spielberg's *Indiana Jones*-films gekeken. Archeoloog Dr. Indiana 'Indy' Jones, gespeeld door Harrison Ford, komt in zowel *Raiders of the lost Ark* (1981) als *The Last Crusade* (1989) in aanraking met nazi's. De artefacten die Indy om wetenschappelijke (moreel juiste) redenen zoekt, willen zij stevast inzetten voor occulte oorlogvoering. In *The Last Crusade* botst Jones zelfs letterlijk tegen Hitler op, bij een massale boekverbranding in Berlijn. We leerden fantaseren en lachen over iets wat zich allang had voltrokken, iets wat voor mijn ouders onveranderlijk was, in steen gegrift.

Literair gezien vertolken W.F. Hermans (1921), Gerard Reve (1923) en Harry Mulisch (1927) voor jonge Nederlandse schrijvers de vaderrol. De Tweede Wereldoorlog is zonder twijfel een van de oerthema's in hun boeken, in de gevallen van Mulisch en Hermans kan men zelfs betogen dat de Oorlog het epicentrum vormt van hun universa. In Mulisch' werk is meestal sprake van een duidelijke grens tussen

goed en kwaad. Hermans hield zich veeleer bezig met de grensgebieden tussen goed en kwaad. In het met betrekking tot de Tweede Wereldoorlog veelgebezigde kleurenpalet: waar Mulisch vooral schreef over *zwart* en *wit*, was Hermans geobsedeerd door *grijs*. Reve waagde zich niet graag aan grote, historische onderwerpen. Zijn grote wapen, de ironie, zou hij natuurlijk niet goed kunnen gebruiken wanneer hij schreef over de Oorlog. In *De ondergang van de familie Boslowits* beschrijft Reve de neergang van een joodse, Amsterdamse familie, door de ogen van een jongetje. Dit maakt *Boslowits* tot een aandoenlijk boek, maar het ontslaat Reve tot verdere vorsing. De aanwezigheid van de Duitsers is in zijn werk altijd voelbaar, maar zelden tastbaar.

Geen van drieën zou het destijds hebben aangedurfd de Oorlog niet als een gebeurtenis te zien, een gebeurtenis die gedeeltelijk nog verwerkt moest worden, maar als *materiaal*. Internationaal volgde de literatuur dezelfde begrijpelijke richting; ze volgde de werkelijkheid, aan al te vergaande fictionalisering was weinig behoefte. De Oorlog was een grafmonument, geen bibliotheek.

Het was aan hun iets jongere Amerikaanse collega-schrijvers om verder te durven gaan. Philip Roth groeide op met de verhalen over uitgeroeide Europese families, over het noodlot, maar er was altijd die oceaan die tussen hem en de geschiedenis in lag. Die oceaan gaf hem de ruimte te schrijven wat hij wilde, om te ironiseren, om te shockeren. *Portnoy's Complaint* (1969) kan worden gezien als de eerste volwaardige scheldkanonnade die zijn generatie heeft voortgebracht; "a lust-riden, mother-addicted young Jewish bachelor," die zich scheldend en tierend losmaakt van zijn geschiedenis.

Sindsdien is de Oorlog nooit weggeweest, en zijn zowat alle genres uitgeprobeerd. In Nederland was het vooral Arnon Grunberg (1971) die veelvuldig over het thema heeft geschreven, in *Blauwe maandagen*, in *De joodse messias*, in *Huid en haar*, in talloze artikelen en columns. Eerder dit jaar schreef hij nog in een van zijn 'voetnoten' dat *Mad Max: Fury Road*, een actiefilm vol vliegende motoren en *hot rods*, die goed en wel niets met de Tweede Wereldoorlog te maken heeft, vooral bewees dat de wereld een concentratiekamp is. De oorlog als eeuwig kompas.

Zeventig jaar na de laatste pistoolschoten is de vraag gerechtvaardigd van wie de oorlog eigenlijk *is*. Wie heeft spreekrecht, wie heeft zwijgplicht? Daan leerde me het begrip *Leedadel*, oorspronkelijk een term van de Nederlandse journalist Ischa Meijer. De theorie: met voor iedereen herkenbaar, algemeen geaccepteerd leed – oorlogsleed leent zich hier het beste voor – is prestige gemoeid. Wie het meest heeft geleden staat vooraan en mag het woord hebben. Zo luidt de code van de getroffen.

Misschien is het vanwege mijn kennis van de leedadel dat ik altijd moeite heb gehad met de beroemde uitspraak van Mulisch – kind van een na de Oorlog gevangen genomen Oostenrijks-Hongaarse vader en een Duits-Joodse moeder – dat hij de Tweede Wereldoorlog niet zozeer had meegemaakt, als wel dat hij *deze was*. De toe-eigening die erin verscholen ligt; de Tweede Wereldoorlog, dat ben ik.

De leedadel verraadt een intuïtieve verdeling tussen mensen die direct getroffen zijn door de Oorlog of de Sjoa en mensen die

de verhalen uit tweede of derde hand hebben, zoals ik. Deze verdeling bestaat nog steeds, maar is minder krachtig geworden. Je hoeft tegenwoordig echt geen Duitser of jood te zijn, om fictie te schrijven over de Tweede Wereldoorlog, al kun je stevige tegenwind verwachten. Martin Amis, Laurent Binet, Jonathan Littell hebben als *buitenstaanders* krachtige, riskante boeken over de Oorlog afgeleverd, en allen hebben ze stevige kritiek moeten doorstaan. Die kritiek viel uiteen in drie soorten aanvallen. 1) *Het was niet aan hen om te schrijven over het leed van anderen.* 2) *Ze gebruikten de Oorlog voor eigen gewin.* 3) *En in sommige passages viel ook nog verlekking te bespeuren, een genoeg in het beschrijven van wreedheid!*

Over het derde type kan men uitgebreid discussiëren, omdat de correct veronderstelde toon om wredeheden mee te beschrijven, veelal berust op een kwestie van smaak. Men is het erover eens dat al te grote stilistische praalzucht en verlustiging ongepast zijn wanneer historische gruwelen worden beschreven; de feiten en gebeurtenissen van de Tweede Wereldoorlog zijn zo mensonterend geweest, dat de schrijver zorgvuldig en *understated* te werk moet gaan, zo luidt de consensus, sensationisme is uit den boze. Maar wat is *understated* precies? Wat voor de een accurate omschrijving is, is voor de ander een stilistische verfraaiing. En bovendien: wanneer men authentieke oorlogsdagboeken leest, valt op dat de schrijvers zichzelf regelmatig niet aan deze code houden. Natuurlijk is in hun geval geen sprake van genoeg, eerder van het tegendeel. Vaak is het alsof ze geen enkele wreedheid, geen enkel luguber detail, ongenoemd hebben willen laten, alsof ze in retrospectief boetedoen voor het feit dat ze alles hebben gezien. De discussies, kortom, zullen eindeloos zijn: er is geen neutraal en objectief vonnis mogelijk.

Tegen het tweede type valt niets in te brengen, behalve natuurlijk dat het absurd is. Een politicus verdient ook een salaris, maakt dat al zijn overtuigingen verdacht? En: zou het wel geoorloofd zijn als een schrijver zo marginaal was dat hij nauwelijks zou rondkomen van zijn werk, en dus niet profiteerde? Iedere sociale of maatschappelijke interesse kan, als men maar cynisch genoeg is, worden herleid tot eigen gewin. Het commerciële belang dat een schrijver / filmmaker / culturele ondernemer met zijn

'oorlogsproject' dient, behoort niet belangrijker te zijn dan zijn inhoudelijke overgave, dat zou obscene zijn, maar meer kunnen we niet van hem verlangen.

Alleen het eerste type is moeilijk te weerleggen, omdat het een moreel imperatief is waarover niet te discussiëren valt. Het veronderstelt dat een klein groepje, door niemand verkozen *wijzen* voor de rest van de mensen bepaalt waarover zij mogen schrijven. Het is de theorie van de leedadel in een nieuw jasje gestoken. Maar overal ter wereld sterft de adel uit, de leedadel zal het niet anders vergaan. De laatste *survivors* zullen een voor een wegvallen, uiteindelijk zullen hun verhalen overblijven. Hun *verhalen*.

Wanneer het gaat om romans over de Tweede Wereldoorlog mag niet vergeten worden dat er wel degelijk iets buiten de tekst bestaat, namelijk pijn. Leed. Trauma. Niet alles is spel: de schrijver moet zich rekenschap hebben gegeven van alle mogelijke gevoelens die zijn tekst teweegbrengt. Hij kan er alsnog voor kiezen zijn beledigende / kwetsende / harde tekst te publiceren, maar onnadenkendheid is verboden. Dat is een morele eis.

Een inhoudelijke eis is dat de gememoreerde feiten, gefictionaliseerd of niet, kloppend zijn of ten minste kloppend zouden kunnen zijn geweest. Als het literaire werk niet aan deze aan-nemelijkheid voldoet, is er sprake van een groteske tekst, waarin geloofwaardigheid ondergeschikt is aan het resultaat; doorgaans shockeren of aan het lachen maken. Ik heb geschiedenis gestudeerd, ben me al te bewust van het verschil tussen feit en fictie. Tijdens mijn studie kwam ik in aanraking met alle mogelijke soorten teksten over de Tweede Wereldoorlog, getuigenissen van moordenaars, van slachtoffers, van analytische wetenschappers. Mijn doel als historicus was ogenschijnlijk helder: aannemelijk maken *wie es gewesen ist*. Hoezeer ik me destijds ook beknott voelde door deze maxime, ik zal haar nooit vergeten.

Er is een kloof ontstaan. Tussen hen die nog altijd aanspraak maken op oorlogsleed, die het niet zonder fanatisme afschermen, en hen die de woorden en namen kennen, maar niet de betekenis; de kinderen en kleinkinderen. De eerste groep ziet niet onder ogen dat we in een tijd leven waarin jonge mensen weinig

historisch besef hebben. En de tweede groep ziet niet onder ogen dat de feiten die ze vinden op wikipedia, het residu vormen van werkelijke levens, van echte lotgevallen, van mensen die destijds niet ouder, jonger, slimmer of dommer waren dan zichzelf nu zijn. Het gevaar dat beide groepen in zichzelf gekeerd raken, alleen nog met leeftijdgenoten kunnen spreken, omdat *alleen zij het begri-pen*, is buitengewoon reëel. Jongeren zijn niet ongeïnteresseerd of stupide, ze volgen de stroom van de geschiedenis, en de aloude wet die stelt: wat er ook is gebeurd, hoe ernstig en ontwrichtend de geschiedenis van voorbije generaties ook is geweest, de volgende generatie zal haar goeddeels vergeten.

Auschwitz is vermoedelijk het enige woord dat overal ter wereld begrepen wordt, dat zal niet snel veranderen. Maar Chelmo, of Majdanek? Natuurlijk zullen mijn kinderen nog weten wie Hitler was, maar Himmler? Heydrich? Seyss-Inquart? Kinderen kennen Hitler, daarmee houdt het op. En hoe kennen ze Hitler? Als het vleesgeworden kwaad, als het equivalent van Satan, een duistere kracht die niet van deze wereld is. (Ik ben niet de eerste die het verband legt tussen Hitler en Tolkien's Sauron.) Als een fictie.

Om mijn eigen morele en inhoudelijke eisen te toetsen, heb ik het manuscript van *De Laatste Oorlog* laten lezen door een rabbijn. Deze voelde zich bij enkele passages geschoffeerd en persoonlijk aangevallen. In de kantlijn heeft hij geschreven: 'Je gaat te ver! Je weigert gewoon de realiteit echt tot je door te laten dringen en denkt er als schrijver mee te kunnen dealen. NIET ALLES IS TEKST. En als je dat niet gelooft, reis dan naar een echt oorlogsgebied af en toon je kloten. En kom me niet aan met het argument dat ik schrijver en hoofdpersoon verwar.'

Nog afgezien van het feit dat ik dit jaar nog een oorlogsgebied heb bezocht, met scherfwerend vest en al, valt op dat *de realiteit* volgens de rabbijn alleen toegankelijk is voor hen die de gruwel zelf hebben meegemaakt, een groep mensen waartoe hijzelf niet eens behoort.

Hoewel de Tweede Wereldoorlog al meer dan zeventig jaar is afgelopen, verandert hij nog steeds van gedaante. Voor de generaties die na de mijne zijn gekomen en nog zullen komen, is de Oorlog zelfs geen begrip meer, maar een symbool. We leven

in een tijd waarin geschiedschrijving en literatuur, middelen die de complexiteit van de werkelijkheid eerder benadrukken dan tenietdoen, minder belangrijk worden. De uitholling is onafwendbaar. Tegelijk wordt de kracht van symbolen en symboolwoorden, vooral door de snelheid en het bereik van het internet, steeds groter. Het is niet voor niets dat er een bekende internetwet bestaat die stelt dat als een onlinediscussie maar lang genoeg voortduurt, een van de deelnemers geheid een keer een vergelijking met de nazi's of Hitler trekt. In quasiwetenschappelijke termen: de probabilliteit ervan ligt nabij de 100 procent. En uiteraard gebeurt het niet alleen online, maar ook op de televisie, in kranten en weekbladen. Wanneer men in Griekenland de straat op gaat, is het met kartonnen borden waarop staat: 'Merkel is Hitler!' De Tweede Wereldoorlog als drogreden, als retorisch middel, als ultieme symbolische verwensing.

Deze gedaanteverandering gaat gepaard met pijn, de pijn van verlies. De Oorlog is niemands alleenrecht meer. Maar verdriet en trauma zijn bepalende factoren in iemands identiteit: als getroffen *hun* Oorlog moeten delen met onbekenden, verliezen ze een deel van henzelf. Vandaar het venijn van de rabbijn, vandaar mijn vele bedenkingen bij het schrijven van mijn roman, niet omdat ik twijfelde aan de noodzaak ervan, maar omdat ik wist dat ik sommigen hun leed niet kon besparen.

Zal de Oorlog voortleven als allegorie, als waarschuwing, als schandvlek? Zullen we spreken over de periode waarin de menselijke aard zichzelf openbaarde als wreed en oorlogsziek, of over de periode waarin de menselijke aard vijf jaar lang werd verduisterd? Wezenlijke vragen, die geenszins minder relevant zijn dan vijftig of twintig jaar geleden. Het kind is volwassen geworden, het hoeft niet meer te schreeuwen. Het weet dat pas wanneer niemand meer over de Oorlog spreekt of schrijft, deze zijn kracht - en zijn betekenis - zal verliezen.

Herdenken van de toekomst

Merijn Ritmeester

OPA WILLEM

"Opa Willem... Waarom eet jij eigenlijk altijd als laatste van iedereen?" Dit vroeg ik mijn opa toen ik tien jaar oud was en we zaten te smullen van de Rendang, Gado Gado en saté-stokjes. Opa Willem keek me aan en was even stil. Na een stilte die gevoelsmatig wel een half uur duurde, zuchtte hij en zei: "Als jij volgend weekend vrij neemt dan vertel ik jou alles. Een beetje vertwijfeld zei ik mijn vriendjes en mijn voetbal af.

Het daarop volgende weekend kwam opa Willem al vroeg bij mijn ouders thuis. Twee dagen lang heeft hij mij met behulp van allerlei boeken, mappen en oude foto's zijn hele familiegeschiedenis verteld. Met als aangrijpend dieptepunt zijn kampverleden. Hij vertelde over het leven in Semarang met zijn moeder, het leven in kamp Bangkong en over de Bersiap-periode. "En daar hadden wij zo weinig eten jongen dat ik nu zeker wil weten dat mijn hele familie gegeten heeft." Dit was voor mij zeer indrukwekkend. Ik besepte voor het eerst dat ik nooit helemaal zal begrijpen hoe het is om een oorlog mee te maken.

OPA REINDER

"Opa Reinder, wist u dat opa Willem een oorlog heeft meegemaakt?" "Ja dat hebben we allemaal jongen." Veel meer vertelde hij daar niet over. Wel zag ik op zijn kantoor altijd een onderscheiding hangen, die me intrigeerde. Hij was actief geweest in het verzet, maar sprak daar zelden over. Van mijn oudere neven hoorde ik soms verhalen over de oorlog. Dat hij zich in de Biesbosch verstopte toen hij dingen had gedaan die de Duitsers niet accepteerden, en dat hij heeft staan kijken hoe de bommen op Rotterdam vielen. Of deze verhalen kloppen weet ik eigenlijk nog steeds niet. Maar nu hij overleden is en ik steeds meer hoor over wat hij heeft meegemaakt, weet ik dat ook hij een heftige tijd heeft gehad in de oorlog.

Een opa in Nederland, de ander in Indonesië: 1WO2. Ik behoor tot de derde generatie en dit deel van onze geschiedenis boeit mij. Ik ben er ook veel mee bezig, onder meer als bestuurslid van Stichting Herdenking Japanse jongenskampen. Voor veel van mijn vrienden geldt dat niet. Ook veel van de studenten die ik op de Hogeschool lesgeef hebben weinig affiniteit met de oorlog en zijn daar niet mee bezig. Ze laten zich leiden door wat hen op dat moment beweegt en vaak heeft dat niets met geschiedenis te maken. Hoewel het daardoor wellicht lijkt alsof er sprake is van desinteresse, is dat volgens mij zeker niet het geval. Ze zijn wel degelijk geboeid wanneer ze er, om welke reden dan ook, bij betrokken worden of wanneer ze er wat over horen. Als het gesprek met mijn vrienden af en toe op de Tweede Wereldoorlog komt, zijn ze zeer geïnteresseerd in wat ik erover te vertellen heb. Ze willen graag verhalen horen, maar voor hen blijft het geschiedenis. Net zoals de Eerste Wereldoorlog geschiedenis is en de VOC geschiedenis is. Hun opa's en oma's hebben er met hen niet over gesproken en daardoor is het bij hen niet zo gaan leven als bij mij. Juist de verhalen van mensen die een oorlog hebben meegemaakt zijn zo aangrijpend.

DERDE GENERATIE

Wij als derde generatie kunnen ons niet voorstellen hoe het is om een oorlog mee te maken. Dat is geen desinteresse en heeft zelfs een positieve kant. Het geeft namelijk aan dat vrijheid voor ons iets vanzelfsprekends is. En hoewel dat mooi is, bergt dit ook een risico in zich. Aangezien wij het ons moeilijk kunnen voorstellen om niet in vrijheid te leven, staan we er zelden bij stil dat vrijheid helemaal niet zo vanzelfsprekend is. Zeker in deze tijden van terroristische aanslagen, angst, onbegrip en haatzaaien moeten wij ons bewust zijn van die vrijheid.

Maar de werkelijkheid is ook dat wij daar soms aan voorbij leven. Bijna 50% van onze generatie studeert, heeft daarnaast vaak een baantje, vrienden en is lid van een sportvereniging. Het is niet voor niets dat de cursus 'Time-management' een van de meest gegeven cursussen in Nederland is. De gebeurtenissen in de wereld spelen zich in zo'n razend tempo af, dat wij niet de tijd nemen om over dat soort dingen na te denken. We leven soms gewoon aan de geschiedenis voorbij. Dit wil echter niet zeggen dat het ons niet interesseert.

Een mooi voorbeeld daarvan is het aantal vrijwilligers dat wij ieder jaar mogen verwelkomen op de Herdenking Japanse Jongenskampen. Ieder jaar kunnen wij beschikken over een groep van twintig jongeren voor de organisatie van de herdenking. Na die herdenking zijn ze stuk voor stuk diep geraakt door alle aangrijpende en mooie verhalen die ze op die dag te horen krijgen. Het jaar daarop komen ze vrijwel altijd terug, omdat het hen boeit. Ze zijn geraakt, maar waren er gewoon nooit eerder mee in aanraking geweest.

Hoewel wij ieder jaar op de herdenking complimenten krijgen over onze inspanningen wordt dat vaak gevolgd door gemopper op "de rest" van de jeugd. Dan hoor ik mensen uit de eerste generatie zeggen dat het de jeugd van tegenwoordig niets meer interesseert. Ze zijn alleen nog maar bezig met hun telefoon. Maar dat is iets van alle tijden. Socrates sprak immers een slordige 2500 jaar geleden al:

'Onze jeugd heeft tegenwoordig slechte manieren, minachting voor het gezag en geen eerbied voor ouderen. (...) Jonge mensen spreken hun ouders tegen, houden hun mond niet in gezelschap en tiranniseren hun leraren.'

Toch is het met die generaties ook goed gekomen. Dat zal ook met onze jonge generaties het geval zijn. Ze vinden eigen wegen om hun leven te leiden. Met hun eigen eigenaardigheden en hun eigen kwaliteiten. Dit betekent niet dat de geschiedenis ze niet interesseert, maar ze zijn nu eenmaal meer bezig met de toekomst. Dat is echter een mooie brug om het belang van herdenken onder hun aandacht te brengen: onze toekomst staat immers niet los van de geschiedenis. We zien overal om ons heen hoe snel het mis kan gaan in de wereld, dus is de angst reëel dat dit weer kan gebeuren. Daarom zal ik er persoonlijk alles aan doen om over de Tweede Wereldoorlog te blijven vertellen en mijn kennis over te dragen. Maar mijn woorden zijn veel minder krachtig dan de woorden van mensen die de oorlog zelf hebben meegemaakt. Die verhalen hebben mij diep geraakt en hebben mij dusdanig geboeid dat ik veel over de Tweede Wereldoorlog ben gaan lezen. Ik besef dat ieder zijn eigen verhaal heeft en dat het soms verschrikkelijk moeilijk kan zijn om erover te spreken.

Toch denk ik dat deze oorlogsverhalen de sleutel zijn tot de toekomst van herdenken.

OORLOGSVERHALEN DE SLEUTEL

Veel jongeren zijn 'getrouwd' met hun technische hoogstandjes en communiceren via platformen waar ikzelf soms al te oud voor ben. Toch ben ik van mening dat we niets zullen bereiken door ertegen te vechten. Sterker nog, ik denk dat de toekomst van herdenken juist ligt in het omarmen van de nieuwe media. Ik pleit ervoor om herdenken aan te laten sluiten bij de belevingswereld van de jongere generaties. Op de hogeschool maken wij kennisclips en gebruiken internetprogramma's om het onderwijs aantrekkelijk te maken voor de jongeren. Wij gebruiken Facebook en Twitter om de studenten de studiestof aan te reiken en zij gebruiken deze programma's om met zijn allen te spreken over verschillende onderwerpen. De laatste jaren weet ik dat er al veel initiatieven zijn ontplooid om via Social Media de jeugd te bereiken, maar ik ben ervan overtuigd dat dit nog beter kan.

Als docent durf ik te zeggen dat leren en emotie niet los van elkaar staan. Wanneer een student geboeid is, of emotioneel betrokken raakt bij een onderwerp, dan vinden zij hun wegen tot nog veel meer informatie. De wijze van emotionele betrokkenheid uit zich tegenwoordig vaak toch via de veel gehate sociale media. Wanneer opa en oma nu in een korte clip hun verhaal zouden vertellen dan kunnen ze de jeugd bereiken. Als zij die clip vervolgens op Facebook zetten dan raken hun vriendjes ook geboeid en zo blijft het leven. Er wordt als het ware een emotioneel testament gecreëerd, dat een waardevolle aanvulling vormt op de vele boeken die ook beschikbaar zijn. Op die manier kunnen over vijftig jaar zelfs mijn kleinkinderen geraakt worden door de verhalen van mijn opa's, precies zoals dit ook bij mij is gebeurd.

ELKAAR INSPIREREN

Hoewel ik beseft dat herdenken niet leuk hoeft te zijn, denk ik ook niet dat het werkt om jongeren aan te spreken op hun morele verantwoordelijkheid om te blijven herdenken. Wanneer anderen alleen maar zeggen dat men moet blijven herdenken,

ben ik bang dat het niet gaat gebeuren. Laten we elkaar inspireren om te blijven herdenken. Op welke manier dan ook, via Facebook, via Twitter en met alle netwerken die er nog ontwikkeld gaan worden.

Ik hoop namelijk dat de jongere generatie wil blijven herdenken in plaats dat ze van hun omgeving moet blijven herdenken.

GESPREGSGROEP 1

Geef jongeren de ruimte

Gespreksleider: Lody Pieters

Verslag: Simon Dickens

De gespreksgroep bestaat uit twaalf deelnemers, een gemêleerd gezelschap waarin zowel de eerste, de tweede als de derde generatie vertegenwoordigd is. Gespreksleider Lody Pieters stelt de deelnemers voor om een drietal thema's aan de orde te stellen die de voorbije maanden binnen de Werkgroep 1WO2 uitvoerig aan de orde zijn geweest. Het zijn thema's die voor het vandaag opgerichte Netwerk 1WO2 een centrale rol spelen. Lody benadrukt dat hetgeen er in de werkgroepen wordt gezegd de basis zal vormen van wat het Netwerk zal gaan doen. Daarvoor is het nodig na te gaan waar volgens de deelnemende organisaties de prioriteiten liggen.

Het eerste gespreksthema dat aan de orde komt, sluit aan bij het dagthema 'Jongeren en de toekomst van herdenken.' Aan de deelnemers wordt gevraagd of er überhaupt méér jongeren betrokken moeten worden, niet alleen bij het herdenken maar ook bij het besturen van de diverse organisaties, en zo ja, op welke wijze dat dan kan worden gerealiseerd. Als tweede thema wordt voorgesteld: vrijwilliger versus professional. Vrijwilligersorganisaties hebben vaak te maken met professionele organisaties en omgekeerd. Welke concrete steun verwachten vrijwilligers van de professionals, wat kunnen zij voor elkaar betekenen en hoe kunnen zij met elkaar in contact komen. Het derde gespreksthema dat aan de orde komt is Europa versus Azië. Hoe kunnen de verhalen zodanig aan elkaar worden gekoppeld dat voor het grote publiek en met name voor toekomstige generaties duidelijk is dat één WO2 het uitgangspunt moet zijn. Iedere deelnemer wordt in de gelegenheid gesteld om door middel van een zogenoemde rondpraatsessie op deze onderwerpen te reageren. In een tweede gespreksronde zal er dieper op worden ingegaan.

JONGEREN WEL GEÏNTERESSEERD

Bij de rondpraatsessie wordt al snel duidelijk dat de deelnemers vooral hebben nagedacht over het dagthema. Over de gedachte dat de Tweede Wereldoorlog als mondiaal probleem moet worden gezien en over het belang van contacten tussen vrijwilligers en professionals is men het over het algemeen wel eens.

Mevrouw Kors (4 en 5 mei Comité Zaanstad) vindt het noodzakelijk om méér jongeren bij de herdenking te betrekken om het herdenken en het vieren van vrijheid toekomst te geven. Haar organisatie is daarmee bezig.

Mevrouw Boender (NIOD) geeft aan dat zij verantwoordelijk is voor de Holocaust Memorial Day. Het NIOD stelt als archief- en onderzoeksinstituut kennis ter beschikking over de Holocaust en andere genocides. Jongeren tussen 15 en 25 jaar vormen daarbij een doelgroep die wordt benaderd via docenten, jongerenwerkers, opleiders et cetera.

De heer Sinnema (Geen nummers maar Namen) heeft een biografieproject vanuit Dachau naar Nederland gehaald waarbij leerlingen verhalen optekenen van overlevenden van Dachau. Een en ander is uitgemond in een publicatie, een tentoonstelling en deelname aan 'Theater Na de Dam.' Hij geeft aan dat vrijwilligers en professionals elkaar veel te bieden hebben. Professionals kunnen een brug slaan tussen jong en oud en de activiteiten van met name de jongeren naar een hoger niveau tillen.

Mevrouw Holtz-Arendse (Nederlands Dachau Comité) organiseert reizen voor jongeren naar Dachau en subsidieert die ook. Daar krijgen zij een educatief programma aangeboden en nemen zij deel aan een internationale 'Jugendbegegnung.' In het comité

zitten mensen van allerlei leeftijden, van 25 tot 70 jaar. Het hoeven niet per se familieleden of nabestaanden te zijn van mensen die in Dachau hebben gezeten.

Mevrouw Bezemer (Cliëntenraad Pelita) is psychotherapeute en is beroepsmatig vaak jongeren tegengekomen die psychische problemen hebben vanwege het oorlogsverleden van hun ouders of zelfs grootouders.

De heer Dumasy (Indiëmonument Amstelveen) zegt dat hij op een aantal basisscholen bezig is met een scholenproject waarbij een

mondiale benadering van de Tweede Wereldoorlog centraal staat. Daar wordt nadrukkelijk ook het Caraïbisch gebied bij betrokken. De organisatie zal professionals moeten aantrekken, mensen met een onderwijsachtergrond, bijvoorbeeld voor het opstellen van lesbrieven.

De heer Ferf (Herdenkingscomité Eelde Paterswolde) geeft aan dat hij met een hechte dorpsgemeenschap te maken heeft, die in principe niets wil veranderen. Maar als er jongeren bij betrokken gaan worden, verandert er wel iets en dreigt een deel van de ouderen af te vallen. Het comité worstelt met deze discrepantie en

is op zoek naar een manier om de herdenkingen zo te organiseren dat de belevingswerelden op elkaar aansluiten.

Mevrouw Van Urk (ex-LKG KvV) legt uit dat haar organisatie in oktober 2015 is opgeheven, omdat er geen 'nieuwe verzetsmensen' meer bijkomen. Zij vond het altijd vreselijk als haar moeder en haar tante vroeger tegen elkaar 'op zaten te bieden' over wat erger was, honger en kou of honger en hitte. Daarom is het van belang dat de oorlog als één geheel wordt gezien, waarbij het Caraïbisch gebied nadrukkelijk moet worden betrokken.

Mevrouw Nooter (voorheen Verenigd Verzet 1940-1945), een van de kransleggers op de Dam, geeft aan dat haar organisatie zich in 2011 al heeft opgeheven omdat er geen jongeren geïnteresseerd waren. Mevrouw Littlejohn (Stichting Hart voor kamp Amersfoort) herkent zich niet in het idee dat jongeren niet geïnteresseerd zouden zijn. Haar organisatie zoekt naar spoorloze en vermiste mensen en vindt die vaak ook. Heel veel jongeren bellen hen om uit te vinden wat er met hun grootouders is gebeurd. Zij merkt niet dat het niet meer leeft bij jongeren. Zij heeft te maken met allerlei soorten herdenkingen, onder andere met mensen en organisaties uit voormalige Sovjetlanden en het is ongelooflijk hoeveel kinderen daarbij zijn. Jongeren zijn wel degelijk geïnteresseerd.

De heer Groeneveld (Stichting Jongenskampen Bangkok-Gedungjati) is betrokken geraakt bij de organisatie door zijn opa die in deze kampen heeft gezeten. Hij is een van de weinige jongeren die gehoor hebben gegeven aan de roep om jongere vrijwilligers. Het is volgens hem belangrijk dat er mensen bij komen die voldoende energie hebben en die tot nieuwe inzichten komen. Ondersteuning door professionele organisaties is ook belangrijk, bijvoorbeeld door de bureaucratische rompslomp bij het aanvragen van subsidies, het zoeken naar betaalbare locaties et cetera. Zij hebben op dat gebied de kennis, de tijd en de ervaring. Ook is het belangrijk dat jongeren zich ervan bewust worden dat de oorlog zich overal op de wereld heeft afgespeeld. De Tweede Wereldoorlog heeft méér gebieden geraakt dan Europa, Azië en het Caraïbisch gebied. Ook in andere landen en gebieden was hij erg ingrijpend en

heeft hij dingen veranderd. Door ons daar meer in te verdiepen kunnen we ook andere culturele groepen in Nederland bij de herdenkingen betrekken en er warm voor maken.

Mevrouw Middendorff (Stichting Gastdocenten WOII Zuidoost Azië) wordt, als jongere, waarschijnlijk de nieuwe webmaster van de stichting. Zij wil de website klaarstomen voor toekomstige generaties en stelt voor om het thema 'méér jongeren' te veranderen in 'aansluiten bij jongeren.' Samen bekijken hoe we, op cultureel en maatschappelijk niveau, een oorlog kunnen voorkomen is volgens haar de pro-actieve manier om jongeren erbij te betrekken.

JONGEREN IN HET BESTUUR EN ALS PUBLIEK

Nadat de deelnemers hun ervaringen en meningen hebben geënteerd, worden zij in de gelegenheid gesteld om nader in te gaan op bepaalde aspecten. Het gesprek spitst zich daarbij toe op het eerste thema: het betrekken van jongeren bij de herdenkingen, hetzij als bestuurder, hetzij als geïnteresseerd en geëngageerd publiek.

Even concentreert de discussie zich op een vraag van mevrouw Boender of het niet logisch is dat er 'mensen op leeftijd' in de besturen van de vrijwilligersorganisaties zitten. Jonge mensen zijn immers veel met hun carrière bezig en hebben het vaak te druk om zich met vrijwilligerswerk bezig te kunnen houden. Mevrouw Holtz-Arendse is het daar niet mee eens. In het Dachau-comité zijn wel degelijk mensen uit de tweede en derde generatie die bereid zijn om taken op zich te nemen naast hun drukke baan. Voorwaarde is wel dat zij geïnteresseerd zijn en bereid zijn zich ervoor in te zetten. Om jongeren te interesseren moet er volgens Lody Pieters wel worden aangesloten bij hun leefwereld. Jongeren hebben geen tijd om van elf tot vier te vergaderen met een uitgebreide lunch daar tussenin. Er zal daarom een omslag moeten komen in de vergadercultuur. Mevrouw Middendorff bevestigt dat de jeugd 'in een heel andere tijd opgroeit.' Jonge mensen hebben veel meer sociale verplichtingen, er wordt veel meer van hen verwacht, er ligt veel meer druk op hen en alles moet kwalitatief op een veel hoger niveau staan. De heer Sinnema is ervan overtuigd dat jongeren best bereid zijn hun bijdrage te leveren maar dat zij zich niet willen committeren en ook niet onbepaald beschikbaar zijn.

Mevrouw Holtz-Arendse voegt daaraan toe dat de jongeren zeer vaardig zijn met de social media en dat de organisaties daarvan gebruik kunnen en moeten maken.

Lody Pieters haalt naar aanleiding van deze opmerkingen de lezing aan van Rob van Ginkel die stelt: geef ruimte, laat los, draag over. De heer Groeneveld is het daarmee eens. De nieuwe generaties hebben een andere beleving van de wereld. Geef hen de ruimte en de vrijheid om hun eigen invulling te geven aan de herdenkingen en dan willen ze het best wel aanpakken. Mevrouw Nooter is het ermee eens dat er op organisatorisch gebied zaken uit handen moeten worden gegeven maar wil, als eerste generatie, echter wel sturing blijven geven en invloed blijven houden.

Behalve bestuurlijke betrokkenheid van jongeren bij de vrijwilligersorganisaties, is er ook de algemene betrokkenheid en interesse van jongeren bij herdenkingen. De vraag is hoe men de jonge generatie blijvend geïnteresseerd kan maken voor herdenkingen. Mevrouw Middendorp is duidelijk: "Laat het de jongeren dan zelf organiseren!" Mevrouw Boender kan daarin meegaan. Volgens haar zijn de professionele organisaties teveel belast met historische kennis. Misschien is het goed om deze kennis los te laten en het aan de jongeren zelf over te laten; daar komen volgens haar vaak onverwachte, vernieuwende dingen uit.

VERZOENING

De heer Dumasy vindt ook dat de eerste generatie de oude manier van denken moet loslaten, zodat er ruimte komt voor nieuwe ideeën. Er moet een evolutie komen in de manier van denken waarbij aangesloten wordt bij de fysieke en culturele gedachtewereld van de jeugd. In Amstelveen wonen bijvoorbeeld veel Japanners en die willen bij de herdenking graag een krans leggen bij het Indiëmonument. Dat is altijd tegengehouden door de eerste generatie; nu mag het wel.

Lody Pieters refereert in dit verband aan haar eigen organisatie (Stichting Herdenking Birma-Siam Spoorweg) waar, uit respect voor de ex-krijgsgevangenen, de Japanse ambassadeur nooit is uitgenodigd. Mevrouw Nooter geeft ook ondubbelzinnig aan dat er, zolang er nog verzetsmensen in leven zijn,

geen Duitsers moeten worden uitgenodigd bij Nederlandse herdenkingen. Waarop mevrouw Middendorp reageert met de vraag: "Moeten wij dan wachten tot iedereen dood is?" De tegenreactie van mevrouw Nooter is kort en duidelijk: "Ja!" Samen met mevrouw Van Urk vindt zij de dodenherdenking een Nederlandse aangelegenheid. Veel andere deelnemers, tweede en derde generatie, denken daar anders over. De heer Dumasy is voorstander van een verzoenende toenadering temeer omdat Japanse hoogwaardigheidsbekleders al meerdere malen op persoonlijke titel hun spijt hebben betuigd. De heer Groeneveld sluit zich daarbij aan. Hij kan wel begrijpen dat de eerste generatie er moeite mee heeft, maar vindt anderzijds dat Duitsers en Japanners die oprecht spijt en respect tonen, daartoe ook in de gelegenheid moeten worden gesteld.

PROFESSIONALS EN VRIJWILLIGERS

Op het eind wordt nog even stilgestaan bij de vraag wat professionele organisaties, zoals bijvoorbeeld het NIOD, het Nationaal Archief, de Stichting Pelita en de Stichting 1940-1945, kunnen betekenen voor de vrijwilligersorganisaties. Gespreksleider Lody Pieters benadrukt nogmaals dat het Netwerk 1WO2 speciaal is opgericht om vrijwilligers en professionals met elkaar in contact te brengen.

Mevrouw Boender geeft aan dat het NIOD veel doet aan praktische ondersteuning zoals het organiseren van lezingen, het begeleiden van educatieve projecten et cetera. Samen met andere deelnemers is de heer Dumasy van mening dat de beschikbare historische kennis (lees: professionele ondersteuning) wel zeer eenzijdig op Europa is gericht en daardoor niet erg dienstbaar voor organisaties die zich bijvoorbeeld met Nederlands-Indië bezighouden.

Mevrouw Middendorp vraagt zich ten slotte af welke historische kennis eigenlijk relevant is om jongeren te boeien. Jongeren en ouderen hebben volgens haar in ieder geval één ding gemeen: nooit meer oorlog. Voor de jongere generatie is daarom primair de kennis van bepaalde (cultuur)historische ontwikkelingen van belang om gevaarlijke signalen te kennen en te herkennen om zodoende een nieuwe oorlog te voorkomen.

Gespreksgroep 2

Geen morele verplichting

Gespreksleider: Harriet Ferdinandus

Verslag: Onno Sinke

Gespreksleider Harriet Ferdinandus begint met een korte uiteenzetting over het Netwerk 1WO2. Vrijwilligersorganisaties die zich richten op het herdenken en herinneren van WOII in Europa en Azië kunnen zich hierbij aansluiten. Het Netwerk is bedoeld om de krachten te bundelen, maar de aangesloten organisaties behouden hun eigen karakter. Zij vraagt de deelnemers aan te geven of zij heil zien in het aansluiten bij het Netwerk 1WO2. Ferdinandus legt verder uit dat professionele organisaties als de herinneringscentra, verzetsmusea en het Nationaal Comité 4 en 5 mei gefinancierd worden door het ministerie van VWS om taken uit te voeren op het terrein van het herdenken en herinneren van WOII. Haar eerste vraag aan de leden van de werkgroep: hebben vrijwilligersorganisaties nog een taak in deze professionele aanpak?

Mevrouw M.J. de Loos (Stichting Vriendenkring van oud-Natzweilers) ziet wel een rol weggelegd voor vrijwilligersorganisaties. Zij bestaan vaak uit direct betrokkenen die een emotionele band hebben met de herdenking, in tegenstelling tot ambtenaren en medewerkers van professionele organisaties. Dit is van belang nu de eerste generatie er nog is. De heer J.T.M. Rutte (Vereniging Kinderen van Verzetsdeelnemers 1940-1945) wijst erop dat veel organisaties al zijn opgeheven. Zijn vereniging heeft een Nederlandse commissie van het internationale Sachsenhausencomité opgericht toen de Stichting Nederlandse Vriendenkring Sachsenhausen werd opgeheven, maar deze is uiteindelijk ook ter ziele gegaan. Nu vertegenwoordigt het COVVS Nederland in het internationale Sachsenhausencomité. Deze organisatie kan uitgebreidere steun geven. Sommige organisaties willen ook hun taken niet overdragen aan jongere generaties. De Vereniging Kinderen van Verzetsdeelnemers 1940-1945 doet dit wel. Kinderen,

kleinkinderen of zelfs achterkleinkinderen kunnen meedoen. Als je dat niet doet, teken je als organisatie je eigen doodvonnis.

CONTINUÏTEIT WAARBORGEN

Mevrouw H.J. Gill (Radio Bondru FM, lid vrijwilliger PvdA Netwerk Defensie) was betrokken bij de voormalige Landelijke Kontaktgroep Verzetsgepensioneerden 1940-1945 (LKG). Maar elke week worden er twee of drie leden van de LKG begraven. Ze heeft het gevoel dat ze 'zwemt' omdat ze de tweede en derde generatie niet kan voeden als ze geen informatie krijgt. Daarom vindt ze het Netwerk 1WO2 belangrijk. Vrijwilligersorganisaties staan met hun voeten in de modder en kunnen hun kennis overdragen. Het Netwerk 1WO2 zorgt voor continuïteit in de overdracht. De heer Rutte vult aan dat de eigen herdenking niet door het Nationaal Comité 4 en 5 mei kan worden georganiseerd. Hoogstens kan het Nationaal Comité subsidie geven.

De heer S. Huisingh (Stichting Nationale Herdenkingen Weesp) laat weten geen behoefte te hebben aan het Netwerk 1WO2. Expertise kan hij wel halen bij het Nationaal Comité 4 en 5 mei. Harriet Ferdinandus stelt dat dit vooral ook zo moet blijven. De verschillende verhalen moeten bijdragen tot één groot verhaal over WOII terwijl tegelijkertijd het eigen verhaal behouden blijft. Onderbelichte verhalen - zoals bijvoorbeeld de ervaringen van de Roma en Sinti tijdens de oorlog - moeten ook verteld worden. Het gaat om het veiligstellen van de verhalen.

HOE JEUGD BETREKKEN?

Harriet Ferdinandus vraagt de groep hoe je jongeren bij het herdenken kunt betrekken? Mevrouw L. Slegtenhorst (Nederlands Dachau Comité) vindt dit lastig. Op herdenkingsreizen gaan meestal mensen mee die persoonlijk betrokken zijn bij het

onderwerp. Hoewel zij zelf geen persoonlijke betrokkenheid heeft met de Tweede Wereldoorlog is het voor haar toch anders omdat ze zelf in Dachau heeft gewerkt. Ze vindt het belangrijk dat ook mensen betrokken worden die geen persoonlijke band hebben met de Tweede Wereldoorlog; dit geldt ook voor jongeren. Ook de leden van het jongerenpanel die eerder die middag op de conferentie met elkaar discussieerden, hadden een persoonlijke band met de oorlog. Als je niet een dergelijke band hebt, is er soms geen plaats voor je in een comité. Jongeren krijgen zo het idee dat ze geen recht hebben om deel te nemen aan activiteiten.

Mevrouw De Loos zegt dat ze bij het Natzweiler Comité meer aan digitale zaken en sociale media willen gaan doen. Er zijn al gesprekken gevoerd met het Rode Kruis en het NIOD over een digitaal platform met persoonsgegevens. De heer Rutte zegt dat de statuten van een organisatie in elk geval zo moeten zijn opgesteld dat jongeren kunnen worden toegelaten. Anders lukt het niet, laat staan dat je de groep jongeren bereikt die geen persoonlijke band met de oorlog heeft. Mevrouw Gill geeft aan dat toelating en interesse twee verschillende dingen zijn. Hoe kan er bij de jongeren belangstelling worden gewekt? We moeten actie ondernemen, bijvoorbeeld door mensen mee te nemen.

Mevrouw Slegtenhorst vraagt zich af hoe je toegang krijgt tot een comité. Dat is moeilijk te achterhalen voor jongeren. Zij zelf is bij toeval in het Nederlands Dachau Comité gekomen. Zij vindt verder dat er niet te negatief over de betrokkenheid van jongeren bij de wereld om hen heen moet worden gedacht. Veel jongeren zijn bezig met thema's als racisme en discriminatie. Mevrouw De Loos heeft gemerkt dat veel jongvolwassenen bezig zijn met hun baan, gezin en familie en daarom geen tijd hebben voor het besturen van organisaties. Mevrouw A. Boenders (Tuhuteru en Partners) zegt dat jongeren misschien wel helemaal niet in een bestuur zitting willen nemen. Harriet Ferdinandus concludeert dat we niet alle aandacht moeten richten op jongeren. Anders missen we de groep 60-65-jarigen die na hun pensionering juist wel tijd hebben om te helpen bij activiteiten.

WELK VERHAAL VERTELLEN?

Harriet Ferdinandus vraagt de deelnemers hoe we van het bijzondere naar het algemene verhaal kunnen gaan. 1WO2 is de algemene noemer waarbinnen unieke verhalen belicht kunnen worden. Als deze verhalen niet bewaard worden, verdwijnen ze als de vrijwilligersorganisaties van oorlogsgetroffenen kleiner worden en verdwijnen. Volgens mevrouw Slegtenhorst kan dit het beste door samen te werken omdat de organisaties dan zichtbaarder zijn voor een groter publiek. Dat lukt kleine organisaties niet. Ze vindt het daarom een goed idee als er een betere samenwerkingsstructuur komt.

Mevrouw I. Tjio (Stichting Gastdocenten WOII Werkgroep Zuidoost-Azië) meent dat de verhalen verschuiven van de ene naar de andere generatie. Om het interessant te houden voor volgende generaties moet het verhaal over de Tweede Wereldoorlog breder worden getrokken. Bijvoorbeeld door de internationale context meer te benadrukken of door een verband te leggen met de actualiteit. Dit laatste kan gebeuren door ook oorlogsgetroffenen uit Syrië mee te nemen in het verhaal over de Tweede Wereldoorlog. Er zijn veel lessen te trekken uit wat er gebeurd is voor wat ons te wachten staat.

Harriet Ferdinandus vraagt welke thema's een verbinding hebben met alle sectoren van WOII? Bijvoorbeeld uitsluiting? Mevrouw Boenders wijst erop dat schrijver Daan Heerma van Voss in zijn lezing tijdens de conferentie aangaf dat de oorlog voor jongere generaties een symboolfunctie heeft. Mevrouw Tjio zegt dat we vaak niet naar elkaar luisteren en alleen horen wat we willen horen. We zijn allemaal veel te veel met ons eigen verhaal bezig. De eerste generatie is erg verbaasd over haar verhaal, als lid van de tweede generatie. Het is een valkuil die we weer tegen kunnen komen en waar we voor moeten waken.

VERANDEREN RITUELEN

Harriet Ferdinandus vraagt of het erg is als rituelen veranderen. Mevrouw De Loos zegt dat dit niet het geval is. Het is zelfs al gaande met de bevrijdingsfestivals. Wel moet er altijd een moment van bezinning zijn. Herdenken krijgt nu de vorm van twee minuten stilte, maar dit mag best iets anders zijn. Mevrouw

Slegtenhorst is van mening dat we ons moeten richten op het verbreden van thema's, niet op de vraag hoe de rituelen moeten veranderen. Er is al veel veranderd, met sociale media, Theater Na de Dam en de musical Soldaat van Oranje. Mevrouw Boenders sluit zich hierbij aan. Nieuwe vormen van herdenking ontstaan wel en zijn al ontstaan. Sommige tradities zullen blijven bestaan, zoals de Nationale Herdenking. Daaromheen is alles snel aan het veranderen. Als je je verhaal wilt laten horen, moet je je aansluiten bij een groter geheel of bij professionele organisaties die een vuist kunnen maken. Dit geldt wel voor specifieke groepen. Voor lokale, algemene organisaties is het minder interessant om zich aan te sluiten bij een groter geheel.

Harriet Ferdinandus stelt voor om de herdenkingsdag van een organisatie te gebruiken om te kijken wat er die dag op andere plaatsen in de wereld gebeurde. Wat denkt men hiervan? Mevrouw De Loos kan zich hier wel iets bij voorstellen. De heer E.C. Briët (Stichting Herdenking Gevallen in Zuid-Oost Azië 1941-1949) sluit zich bij het voorstel aan. Harriet Ferdinandus sluit af met te concluderen dat het prettig is om te merken dat iedereen op zijn eigen manier bezig is met de toekomst en het verbinden van de verhalen over de Europese en Aziatische Tweede Wereldoorlog. Dit verbinden van de verhalen is nodig om een breder publiek te bereiken. Ook kan men vaststellen dat er al een jongerencultuur rond herdenken is. De vraag is hoe wij verbinding maken met jongeren zonder hen dit op te dringen als morele verplichting.

Gespreksgroep 3

Interesseren van jongeren de grote uitdaging

Gespreksleider: Ilse Raaijmakers

Verslag: Kees Hulsman

De discussie start met de vraag hoe je jongeren het beste kunt betrekken bij lessen over de Tweede Wereldoorlog. Rob Tupan (Pelita) merkt bij jongeren wel interesse voor ervaringen uit de Tweede Wereldoorlog, maar het is aan ouderen om ze er actief bij te betrekken. Zo laat het inspraakorgaan Molukkers bij de herdenkingen jongeren kransen leggen. In eerste instantie worden daarbij kinderen van de leden aangesproken, die op hun beurt ook weer vriendjes meenemen. Chinook de Deugd (Junior redacteur NICC) ziet het als een brandende fakkel die je overdraagt. Daarbij is er een moment dat je hem samen vast moet houden, anders houdt je de fakkel niet brandend.

Harold Stassen (Kinderen van verzetsdeelnemers) ziet wel steeds meer mensen, ook jongeren, bij de kranslegging in Vught. Gelijktijdig geeft hij aan dat er zich bij hun organisatie, ondanks een aanpassing in de statuten, nauwelijks representanten van de derde generatie melden. De organisatie is er voor lotgenotencontact, dus als die behoefte er niet is dan is dat zo. Rob Schrabrack (Stichting Jongenskampen) geeft aan dat het bij hen zo is dat lotgenoten ieder met hun eigen verhaal komen, die, als het ware, als puzzelstukjes in elkaar passen. Die verhalen kunnen ze alleen met elkaar delen, vanwege het besloten karakter van een lotgenotengroep.

Toen het comité jongenskampen in 1984 voor de vraag stond hoe nu verder, hebben zij via een radio-oproep daar behalve oud kampgenoten ook jongeren van de derde generatie bij betrokken. Merijn Ritmeester (Stichting Jongenskampen) was, samen met zijn broer, één van de eersten die zich meldde. Toen zij hoorden dat het comité anders zou stoppen, zijn ze actief geworden. Door gesprekken met zijn opa ging het thema hem steeds meer

boeien. De ervaring is dat de derde generatie zeker openstaat voor verhalen over de Tweede Wereldoorlog, ja zelfs een sterke behoefte aan informatie over die periode heeft, als er binnen de eigen familie een duidelijke relatie met de oorlog is: een kleindochter gaat bijvoorbeeld vragen stellen als ze hoort dat opa in de gevangenis heeft gezeten. Het gesprek van de derde generatie met ooggetuigen komt makkelijker op gang bij de derde dan bij de tweede generatie, die vooral de pijn van de eerste generatie heeft gevoeld. Voor hen lag er vaak een taboe op het spreken over dit onderwerp. Merijn merkt in zijn werk als docent dat veel jonge mensen wel degelijk belangstelling hebben voor het thema Tweede Wereldoorlog, maar dat het zaak is hen met verhalen te raken.

Matthias Ouwejan (YMCA) organiseert samen met jongeren uit Duitsland en Wit-Rusland reizen met jongeren naar het voormalige concentratiekamp Bergen-Belsen, waar zij ooggetuigen ontmoeten. Hun verhalen brengen de geschiedenis voor jongeren tot leven. Jongeren nemen de verhalen op als een spons en gaan ze zelf doorvertellen. Door dit samen met andere nationaliteiten te doen, leidt dit ook tot verbroedering. Zolang er nog ooggetuigen zijn gaat de YMCA daarmee door, maar de vraag is wel hoe lang nog en wat gebeurt er daarna?

Hoe kan het Netwerk 1WO2 het proces van overdracht versterken, is de vraag die wordt opgeworpen? Janneke Francissen (NIOD, project Holocaustmemorialday) weet dat iedereen is op zoek naar methodes van overdracht die werken voor kinderen en jongeren. Het is haar ervaring dat het werken met gefilmde portretten helpt om verhalen over te brengen. Mevrouw Mandjes (4/5 mei comité Zaanstad) onderstreept dat en memoreert dat

het Zaanse 4/5 mei comité monumenten in beeld heeft gebracht door mensen die daar een band mee hebben in korte filmpjes over die monumenten te laten vertellen. De ervaring van Janneke Francissen als geschiedenisdocent leert ook dat korte clips en strips, zoals die van de Anne Frank Stichting, met name door middelbare scholieren worden gewaardeerd. Alle deelnemers zijn het erover eens dat je het hele proces van bewustmaking al moet beginnen bij jonge kinderen op de basisschool. Monumenten adopteren door schoolklassen blijkt daarvoor bijvoorbeeld een goede vorm te zijn. Er moet ook niet vergeten worden daarbij rekening te houden met de verschillende culturele achtergronden van scholieren. Daarom is het belangrijk de oorlogservaringen van andere groepen zoals Marokkanen, Surinamers en Antillianen erbij te vertrekken. Dat betekent heel concreet dat er daar speciaal lesmateriaal voor gemaakt moet worden. Het curriculum en met name de Geschiedeniscanon die zich beperkt tot een aantal thema's uit de Nederlandse geschiedenis dreigt daarbij een beperking te vormen. Het Netwerk 1WO2 zou zijn voordeel moeten doen met deze ervaringen en met ervaren lesmakers in contact moeten treden.

Vervolgens is er aandacht voor de vraag hoe de Europese en de Aziatische oorlogservaringen beter op elkaar kunnen worden afgestemd en op elkaar betrokken. Leo tho Nijenhuis (BEGO) geeft aan dat veel mensen niet weten dat de oorlog in Azië pas op 15 augustus eindigde, al was alle ellende voor de mensen in Indië toen nog geenszins voorbij. Vanaf dat moment ontbrandde de Indonesische onafhankelijkheidsstrijd, de Bersiapperiode, waarbij duizenden mensen werden afgeslacht, vrouwen en kinderen inclusief. Mensen met Indische ervaringen hadden na de oorlog het gevoel dat ze er niet mochten zijn. Dat uitte zich ook in de beperkte financiële tegemoetkoming. Over het koloniale verleden mocht kennelijk niet worden gesproken. Het voorbij gaan aan deze groep zien we helaas ook nu nog als de gemeente Den Haag bij de herinrichting van het Haagse Bos vergeet dat daar een belangrijk monument staat. Het is belangrijk dat de gehele geschiedenis van de Tweede Wereldoorlog en niet alleen de oorlog in Nederland, inclusief de aanloop naar de oorlog en de periode direct na de Tweede Wereldoorlog, op scholen wordt onderwezen.

Karin Dumasy-Kamperman (scholenproject Amstelveen) belicht hoe het scholenproject op de Roelof Venema school in Amstelveen zowel werkt met gastdocenten die de oorlog in Nederland hebben meegemaakt als ook met Indische gastdocenten, zodat ook de oorlog in Indië de nodige aandacht krijgt. Zij gebruiken lesmateriaal dat door Bronbeek is gemaakt en hebben voor kinderen een speurtocht ontwikkeld, die door een wijk in Amstelveen voert waar in de oorlog veel gebeurd is. Dat zorgt ervoor dat de oorlog voor kinderen gaat leven. Ze blijken daar met hun ouders over te praten, met als gevolg dat een deel van de kinderen met hun ouders naar de herdenking komt.

Ilse Raaijmakers (voorzitter) concludeert dat gezamenlijk optreden van het Netwerk 1WO2 van belang is, ook in het contact met de overheid. Het Netwerk 1WO2 dat vandaag is opgericht, wil zich ook richten op het onderwijs en nadenken over manieren om scholieren te bereiken met een samenhangend verhaal over de Tweede Wereldoorlog, met de nadruk op 1WO2. Samen werken aan lesmateriaal en samen optreden naar de overheid met als doel dit thema in het curriculum te verankeren.

Gespreksgroep 4

Houd kennisoverdracht persoonlijk

Gespreksleider: Dik de Boef

Verslag: Huub Diederer

De discussie start met de vraag op welke manier jongeren (nog meer) betrokken kunnen worden bij de organisatie en inrichting van herdenkingen van de Tweede Wereldoorlog?

Van Deursen (HONI) geeft aan dat het doorgeven van de herdenkingsfakkel aan jongere generaties problematisch kan zijn. Ouderen moeten kunnen loslaten, jongeren moeten bereid zijn het over te nemen. De oudere generatie is geneigd vast te houden aan de door de jaren gegroeide vaste patronen, terwijl jongeren vaak goede, vernieuwende ideeën hebben. Onderling begrip en acceptatie tussen de generaties is dan ook essentieel om jongeren daadwerkelijk bij het herdenken te betrekken. Van Genugten (IHC) voegt hieraan toe dat de besturen van organisaties actief moeten streven naar verjonging. Een goed bestuurlijk evenwicht tussen ouderen en jongeren is van wezenlijk belang. Daarbij is het aanhouden van zittingstermijnen een bruikbaar middel. Daarnaast kan coaching van jongeren ook van nut zijn.

Nieuwstraten (Oranjehotel/Geuzenpenning) heeft bij de activiteiten van de stichtingen waarvoor zij zich inzet altijd jongeren proberen te betrekken. Zij moeten tenslotte na verloop van tijd, hoe dan ook, de taken van de ouderen overnemen. De stichting Geuzenpenning krijgt ook ondersteuning van professionals, in dit geval zijn dat ambtenaren van de gemeente Vlaardingen. Zij heeft daar positieve ervaringen mee en stelt daarom dat vrijwilligersorganisaties niet moeten schromen om daar waar mogelijk een beroep te doen op professionele ondersteuning.

UIT ONVERWACHTE HOEK

Broekman (Stichting Comité Vrouwenconcentratiekamp Ravensbrück) heeft eveneens de ervaring dat het vinden van

jongeren problematisch kan zijn. Toch zijn er altijd geïnteresseerde jongeren te vinden, al is het vaak uit onverwachte hoek. Het zoeken in eigen omgeving, bijvoorbeeld in je werkkring, kan effectief zijn. In het onderwijs en de zorg bijvoorbeeld is de belangstelling voor en betrokkenheid bij herdenkingen zeker aanwezig. Het is de kunst om deze betrokkenheid te mobiliseren en te activeren. Ook kan de inzet van sociale media, zoals Facebook, een positieve rol spelen bij het enthousiasmeren van jongere generaties. Er bestaat onder jongeren zeker bereidheid tot meedenken en meewerken, maar ze moeten via de juiste middelen benaderd en geprikkeld worden. Ouderen staan vaak negatief tegenover de moderne communicatiemiddelen en zijn van mening dat de sociale media vluchtig en oppervlakkig zijn, maar jongeren ervaren dat heel anders.

Roos (4 en 5 mei Amsterdam ZO) merkt op dat in Amsterdam Zuid-Oost het hele jaar door allerlei manifestaties georganiseerd worden door bestuur en vrijwilligers. Het werven van vrijwilligers voor activiteiten is een kwestie van netwerken en verloopt in de regel succesvol. Lastiger is het om jongeren voor bestuursfuncties te strikken. Een praktisch punt is dat jongeren vaak alleen in de avonden kunnen vergaderen, terwijl de oudere (gepensioneerde) garde gewend is dat overdag te doen. Met dit soort praktische zaken moet rekening gehouden worden.

Een geslaagd evenement was het basisscholenproject 'Dag van de rechten van de mens.' Hierin wordt een verbinding gelegd tussen verleden en heden, onder andere door spannende verhalen uit heden en verleden te vertellen en vervolgens de vraag op te werpen wat daarbij de parallellen zijn.

ANDERE ETNISCHE GROEPEN

Roos wijst op de noodzaak om ook andere etnische groepen bij het herdenken, en ook bij aanverwante manifestaties, te betrekken. In Amsterdam Zuid-Oost, waar 179 verschillende nationaliteiten vertegenwoordigd zijn, is het betrekken van zoveel mogelijk mensen belangrijk. Sowieso is dat goed ter bevordering van de sociale cohesie, maar ook om het herdenken voor iedereen een zinvolle invulling te geven.

Tavares (VWS) vindt dat bij pogingen om andere etnische groepen bij het herdenken te betrekken niet geforceerd gezocht moet worden naar de link met de Tweede Wereldoorlog. Andere groepen hebben vaak niets met die oorlog. Veel constructiever is het om de nadruk te leggen op gemeenschappelijke universele

waarden zoals vrede, vrijheid en medemenselijkheid. Daarbij moet je mensen ook niet in de eerste plaats aanspreken op hun herkomst, maar juist op hun huidige omgeving en op algemeen menselijke waarden.

De Boef herinnert aan de problemen die ontstonden toen er plannen waren om een tentoonstelling over de Tweede Wereldoorlog in te richten in Amsterdam Zuid-Oost. Met name de oudere Nederlandse generatie had hier problemen mee, onder het mom van 'Het is *onze* oorlog'. Een dergelijke houding is niet bevorderlijk voor verbinding en onderling begrip. Er moet juist gezocht worden naar gemeenschappelijke elementen, niet naar verschillen.

Van Genugten vraagt zich af of 4/5 mei wel het ideale moment is voor het betrekken van jongeren en etnische groepen bij deze thematiek. Ook buiten het traditionele herdenkingsmoment zijn er genoeg gelegenheden en aanleidingen. De link met de Tweede Wereldoorlog is niet essentieel. De betrokkenheid wordt vergroot als de geschiedenis persoonlijk gemaakt wordt, de menselijke maat is belangrijk, herdenken moet niet te abstract worden.

VRIJWILLIGERS EN PROFESSIONALS

Vrijwilligers zijn de drijvende kracht achter de herdenkingen. Er zijn meer dan 10.000 vrijwilligers actief die op enigerlei wijze betrokken zijn bij het organiseren van herdenkingen. De vraag is: wat is de rol van vrijwilligersorganisaties in relatie tot professionele instellingen?

Van Genugten is van mening dat er een goede uitwisseling moet zijn tussen professionele organisaties en vrijwilligers. Zo

werken bijvoorbeeld Stichting Herdenking 15 Augustus 1945 en het Indisch Herinneringscentrum (IHC) samen bij de organisatie van de jaarlijkse Indië-herdenking. IHC speelt daarbij een faciliterende en ondersteunende rol. Verder werd de 'Ik herdenk-campagne' op Twitter gestart, die moet leiden tot meer aandacht en belangstelling voor het herdenken, vooral onder jongeren.

Verlaan (Stichting Comité 4 en 5 Mei) is het ermee eens dat er een vruchtbare wisselwerking moet zijn tussen professionals en vrijwilligers. Zo is er bij vrijwilligers(organisaties) in de loop der jaren veel kennis en know-how opgebouwd waarmee ook professionele organisaties hun voordeel kunnen doen.

SOCIALE MEDIA

De gespreksgroep in zijn geheel onderschrijft de suggestie om in de nabije toekomst een conferentie over het benutten van sociale media te houden in het kader van het organiseren, bestendigen en overdragen van het gedachtegoed van de Tweede Wereldoorlog. Dat is dé manier om ook jongeren bij het proces te betrekken. Als je jongeren bij het herdenken een rol wil geven, en het uiteindelijk ook wil doorgeven en overdragen aan de jongere generaties, kun je niet meer om de sociale media heen. Op dit gebied zit er veel kennis bij jongeren die bij ouderen ontbreekt.

Via interactieve platforms ontstaat er veel meer ruimte voor het uitwisselen van persoonlijke verhalen en ideeën, en die kunnen op hun beurt leiden tot meer onderling begrip tussen generaties en groepen. Zo bouw je aan een collectief geheugen.

Voorzitter Dik de Boef vat de besprekingen in gespreksgroep 4 in drie hoofdpunten samen:

1. De 1^e generatie moet bereid zijn het herdenken 'los te laten' en over te dragen aan jongere generaties;
2. Denk bij het herdenken niet te breed, houd het persoonlijk en concreet, leg een verband met de eigen ervaring en de eigen identiteit;
3. Het organiseren van een conferentie over sociale media is een belangrijk speerpunt om het herdenken in de toekomst ook onder de jonge generaties levend te houden.

Gespreksgroep 5

Gemeenschappelijk werken aan het Netwerk 1WO2

Gespreksleider: Hans van der Hoeven

Verslag: Dick Rozing

Voorzitter Van der Hoeven geeft ten behoeve van de discussie aan welke doelen hij ziet van deze dag. Ten eerste: elkaar goed leren kennen, waarbij hij hoopt dat de gespreksgroep daaraan bijdraagt. Vervolgens organisaties bereid vinden zich aan te sluiten bij het Netwerk 1WO2, inclusief de bereidheid hierin te participeren. Belangrijk is ook een eerste aanzet te geven aan het handen en voeten geven van het beoogde Netwerk: hoe moet dat er concreet uitzien? En ten slotte het uitwisselen van ideeën over het betrekken van jongeren bij activiteiten rondom de herdenking van de Tweede Wereldoorlog.

Voordat over het thema van de dag wordt gediscussieerd, inventariseert de heer Van der Hoeven de thema's die in deze gespreksronde in ieder geval aan bod dienen te komen. De heer Tullenaar (Vriendenkring van Oud-Dachauers) wil digitalisering, ofwel het borgen van verhalen bespreken. De heer Van Bodegom (Oudgedienden) wil graag het onderwerp leedadel, benoemd door Daan Heerma van Voss in zijn voordracht, aan de orde brengen. Mevrouw Meester (Stichting 4/5 mei Doesburg Gelderland) heeft in haar gemeente alle partijen, waaronder de moslimjongeren, bij de herdenking willen betrekken maar stuitte op weerstand vanuit die gemeenschap. Hoe kun je werken aan nieuwe vormen van lotsverbondenheid? Mevrouw De Klijn (Stichting Vriendenkring Mauthausen) stelt voor ook musea te betrekken bij het Netwerk 1WO2 om het herdenken te ondersteunen. Mevrouw Tangena-Suzuki (Stichting Dialoog Nederland-Japan-Indonesië) wil graag 'de verbreding van het thema vrijheid' bespreekbaar maken.

HET VERJONGEN VAN BESTUREN

Hoe vind je bestuursleden en vrijwilligers voor je organisatie? De heer Broekroelofs (Stichting Herdenking Birma-Siam Spoorlijn) nam in 2015 het voorzitterschap over van Lody Pieters. Hij heeft eerst met Pieters samengewerkt en er de tijd voor genomen om zijn beslissing te nemen. Een volgende generatie die nog vol in het arbeidsproces zit, heeft beperkt tijd. Hij herkent dit probleem bij andere stichtingen en hun besturen. Hoe houd je die toch bezet? Moet je stichtingen in elkaar schuiven? Je wilt de eigenheid van wat jouw stichting uitdraagt en de herdenking van je eigen organisatie behouden. Broekroelofs stelt het cafetariamodel voor, om de organisatielast van een herdenking te beperken. Hij is hierover met Bronbeek in gesprek.

De heer Overeem (voorheen INOG, nu Pelita) vertelt hoe moeilijk het is geweest om bestuursleden voor de INOG te vinden. Ondanks dat dit niet gelukt is, en dus het INOG is opgeheven, blijft het verenigingswerk van de INOG gewoon doorgaan. Het vinden van jonge, derde, vierde generatie, bestuursleden gaat moeizaam. Tullenaar: het zou mooi zijn wanneer je het werk van een penningmeester zou kunnen uitbesteden (cafetariamodel). Nu betalen zij een accountantsbureau. 'Een mooie oplossing zou zijn wanneer er een dienstencentrum voor de stichtingen zou komen'. De heer Van Bodegom herinnert eraan dat er voorheen het ICODO was, het Informatie- en Coördinatieorgaan Dienstverlening Oorlogsgetroffenen. Vanuit elke stichting zat een lid in een Raad van Advies om problemen met elkaar te delen, maar ook om ideeën met elkaar uit te wisselen. Hij pleit ervoor dat alle Indische organisaties weer een vuist maken. Mevrouw De Klijn vindt ondersteuning bij activiteiten van haar stichting, zoals bij reizen, zeer wenselijk, zo lang 'die hulp' maar geen zaken gaat overnemen.

Dit leidt tot de vraag van Rob van Ginkel (voordracht Herdenkingscultuur in Nederland): 'Willen de jongeren de fakkel niet overnemen, of willen de ouderen de fakkel niet overdragen. Mevrouw Hermesen-Gooijer (Vereniging Kinderen van Verzetsdeelnemers 1940-1945) vindt dat je als oudere niet je gevoelens kunt overdragen aan de jeugd, maar je kan de jeugd wel mee laten lopen, zodat ze in ieder geval een idee hebben wat voor gevoelens dat zijn. Zij ziet het meer als samenwerken. Wat haar steekt, bijvoorbeeld bij herdenkingen, is dat de tweede generatie helemaal wordt overgeslagen; de ouderen (eerste generatie) lopen voorop, dan komen de jongeren (derde en vierde generatie), maar de tussengeneratie (tweede generatie) telt niet mee. Net na de oorlog waren we te jong om te herdenken. Tullenaar zegt: 'Uw generatie heeft altijd een dienstbare rol moeten spelen.' Dit wordt door mevrouw Hermesen-Gooijer beaamd: 'Dat doen we nog'. Aan onze generatie is niet gevraagd hoe het met ons ging. Zij wil graag het stokje doorgeven, maar niet over laten nemen en overdragen: 'Samen doorgaan', met de jeugd.

Tullenaar haakt hierop in wanneer het gaat over werving van nieuwe bestuursleden. Wanneer doe je dat? Dit gaat vaak spontaan. Op de jaarlijkse ledenvergaderingen zitten soms hele nieuwe lichten achter in de zaal, die mee zijn geweest op een reis, of aan een herdenking hebben deelgenomen. In een groep van twintig nieuwe mensen zit mogelijk een nieuwe penningmeester! Soms moet je erom vragen: Wilt u'.

GENERATIEVERSCHILLEN

De heer Van der Hoeven vat het samen: 'De kinderen van de eerste generatie hebben vaak het-tussen-de-wal-en-het-schip-gevoel. Dit geldt ook voor het doorgeven van de verhalen. De eerste generatie vertelt zijn verhaal niet aan zoon of dochter, maar wel aan de kleinkinderen. Mevrouw Meester herkent dit: het lijkt wel of de eerste generatie de tweede generatie niet wilde lastig vallen met hun verhalen, maar die tweede generatie heeft wel gevoeld dat hun ouders pijn hadden. De tweede generatie durfde hun ouders ook niet te bevragen. Hierdoor bleven in die gezinnen de verhalen vaak achterwege.

Tullenaar ontkent dat de verhalen niet loskomen. In een scholierenproject bezochten leerlingen oud-Dachauers en zij stelden hen in alle openheid en onbevangenheid vragen. Dit waren niet eens derde of vierde generatie kinderen. De derde generatie echter, die midden in het arbeidsproces staat, heeft gewoonweg de tijd niet om een bestuursfunctie naar behoren uit te oefenen. Jongeren willen wel participeren bij herdenkingen en daaraan een steentje bijdragen, maar die inspanning strekt zich uit over een of twee dagen (op en voor de herdenking). Werven van vrijwilligers uit een vrijwilligerspool is geen optie, omdat elke stichting zijn eigen identiteit heeft.

Broekroeloefs komt terug op het gemeenschappelijke dat vele stichtingen hebben, bijvoorbeeld het bezig zijn met een verhalen-database om de oorlogsverhalen te borgen (digitalisering). Dat geldt ook voor zijn organisatie. Zij hebben in dat kader een 'proof of concept', basisimplementatie, gemaakt voor de database. Een probleem daarbij was: hoe structureer je de verhalen. Daar zou een meer centrale hulp nuttig geweest zijn. Het gaat erom zoveel mogelijk verhalen te verzamelen. Daarbij maakt het niet uit welke stichting met welk oorlogsverhaal komt, of dit nu over een Duits concentratiekamp, de Birmaspoorlijn, of een Japans interneringskamp gaat. Alle verhalen zijn welkom en nuttig. Het zou fijn zijn als er in dat kader een facilitaire dienst, een helpdesk, wordt opgericht die benaderd kan worden ter ondersteuning van deze initiatieven. Tullenaar zegt: 'hiermee komen we aan de essentie van deze bijeenkomst, hoe bereik je de jongeren? Dat zijn namelijk de websitegebruikers. De piek van het zoeken naar verhalen over de Tweede Wereldoorlog is in de maanden maart-april-mei. Dan worden op school werkstukken gemaakt, dan wordt informatie gezocht op onze website. De bezoekers in die maanden zijn echter niet alleen scholieren, maar ook families.' Ook wordt Tullenaar door de week gebeld: 'Mensen willen de verhalen horen. Er wordt naar informatie gevraagd, maar de tijd ontbreekt om iedereen uitgebreid te woord te staan. Een gesprek duurt al gauw een uur. Een website met de bekende verhalen, een goede zoekmachine, dwarsverbanden met andere kampen, dat is wat wij willen. Op die website moet ook aan bronvermelding worden gedaan.' Mevrouw De Klijn: 'In ieder geval wil ik ervoor pleiten de websites van de vrijwilligersorganisaties van oorlogsgetroffenen

aan elkaar te linken. Dat zou een hele zinvolle manier van samenwerken zijn.'

Over het rekruteren van vrijwilligers voor bestuurstaken heeft de heer Dumrese (Nationaal Comité Herdenking Capitulaties 1945 Wageningen) veel ervaring in Wageningen. Er worden cursussen gegeven hoe je met vrijwilligers omgaat, je kunt bijvoorbeeld formats gebruiken (over verzekeringen). Een pool van vrijwilligers werkt niet. Wat wel werkt is verantwoordelijkheden laag in de organisatie leggen, activiteiten bij de vrijwilligers leggen. En als bestuur vragen: hoe willen jullie dat iets wordt georganiseerd? Het evenement moet van de vrijwilliger worden en niet van het bestuur. Verantwoordelijke vrijwilligers rekruteren dan vanzelf andere vrijwilligers. De vraag aan vrijwilligers moet zijn: kom met een goed plan. Hoe denk je dat te organiseren, dan zorgen wij, het bestuur, voor de middelen.

GEBREK AAN BELANGSTELLING?

De heer Van der Hoeven: welke maatschappelijke instanties kunnen we verder nog inschakelen in het Netwerk 1WO2? De heer Overeem: geschiedenisdocenten besteden helaas heel weinig aandacht aan de Tweede Wereldoorlog, is zijn ervaring. De heer Van Bodegom is verbaasd over het feit dat er in België en Engeland nog zoveel belangstelling voor de Eerste Wereldoorlog is. Op Poppy Day, of Remembrance Day, worden op zeer grote schaal de gevallen herdacht. Kan hier niet eens onderzoek naar worden gedaan hoe het kan dat daar nog zo sterk leeft? Mevrouw De Klijn attendeert op het nieuwe Holocaustmuseum in Amsterdam. Ze benadrukt het grote belang van musea bij de educatie van jongeren in algemene zin, maar zeker ook met betrekking tot de Tweede Wereldoorlog. Daar komen jongeren. Daar worden de verhalen doorgegeven. Veel scholen hebben de goede gewoonte ontwikkeld om met scholieren naar de musea te gaan. De heer Van Bodegom wil daar niets aan afdoen, maar houdt ook een warm pleidooi voor de stripboeken De Ontdekking, De Zoektocht en De Terugkeer over de Tweede Wereldoorlog, die handelen over zowel de oorlog in Europa als Azië. De heer Tullenaar wil graag een onderscheid maken in historische kennisoverdracht en de overdracht van meer persoonlijke verhalen. De overdracht van historische kennis is het domein van

instellingen en het onderwijs (maar de geschiedenisdocent kan het niet alleen). De hier aanwezige stichtingen en verenigingen zitten op het domein van de persoonlijke verhalen. Die moeten wij verzamelen en op een website zetten. Dan kan het onderwijs daar vervolgens gebruik van maken. De verhalen dienen wel door het NIOD gecheckt te worden, aldus de heer Van Bodegom, er mag geen misbruik gemaakt worden van de verhalen door documentairemakers (leedadel).

Mevrouw De Klijn komt terug op de onderzoeksvraag van de heer Van Bodegom over het belang van Poppy Day en waarom in de ons omringende landen meer belangstelling is voor oorlogen en herdenkingen: 'In Frankrijk en Groot-Brittannië zijn leerlingen op middelbare scholen verplicht om een keer per jaar naar de kampen te gaan. Het bezoek wordt ook voor de scholen betaald. In Vught betaal je entree. In Duitsland is het bezoek gratis (bij Auschwitz betaal je wel entree, maar daarvoor krijg je wel een gids mee).

De heer Overeem weet uit ervaring dat heel veel scholen het stripboek De Terugkeer in de kast hebben gezet. Het was trouwens beter geweest wanneer er bij de introductie van het stripboek een gastdocent aanwezig zou zijn geweest.

Tot slot geeft de heer Van der Hoeven mevrouw Tangena-Suzuki (Stichting Dialoog Nederland-Japan-Indonesië) het woord. Zij wil graag 'de verbreding van het thema vrijheid' bespreekbaar maken. Welke kennis en welke boodschap geven we aan jongeren door? Nu wordt er nog vaak gedacht in vijandbeelden, maar wat heeft er zich tijdens de Tweede Wereldoorlog allemaal afgespeeld in Indonesië en Japan. Hoe hebben de mensen daar de oorlog en de ervaren onvrijheid ervaren? Jongeren kijken globaler, breder. 'Het 'Nooit weer' heeft een breder pallet aan inzichten nodig. Het menselijk drama moet in al zijn facetten belicht worden. Dit biedt ook mogelijkheden om andere groepen bij herdenkingen te betrekken, dus ook moslimgroepen.

Gespreksgroep 6

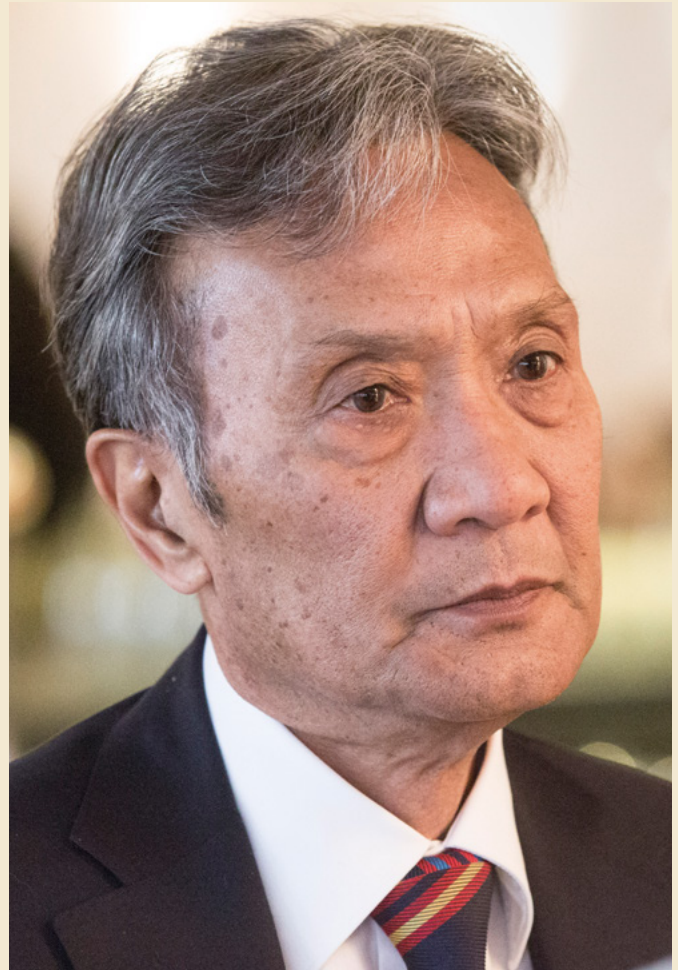
Jongeren interesseren is aansluiten bij hun belevingswereld

Gespreksleider: Silfraire Delhaye

Verslag: Anneke Ruff.

Voorzitter Silfraire Delhaye opent de discussie met de vraag: hoe kunnen we voorzien in de dreigende uitloop van bestuursleden in vrijwilligersorganisaties en hoe trek je jongere bestuursleden aan? Edu Harms van de SHBSS (Stichting Herdenking Birma Siam Spoorweg), zelf tweede generatie, is van mening dat bij het aantrekken van nieuwe bestuursleden je vooral moet kijken naar de kwaliteiten van een potentiële kandidaat en vervolgens moet je proberen hem te interesseren voor de thematiek. De verhalen moeten van de eerste generatie komen, maar die praten niet altijd graag over hun oorlogservaringen. Dat komt vaak pas op latere leeftijd. Hij vertelt over de herdenking in Wageningen, waar de organisatie heeft geprobeerd sprekers te vinden om over hun oorlogsverleden te spreken en daarbij ook een link te laten maken naar het heden, bijvoorbeeld naar de vluchtelingenproblematiek om ook de interesse van jongeren te krijgen.

Ineke Everts-Kuik, lid van de Raad van Advies (Pelita) en tevens PUR-raadslid (Pensioen- en Uitkeringsraad) heeft de gruweligheden van de oorlog in het voormalig Nederlands-Indië aan den lijve ondervonden. Zij vindt ook dat de jongeren alleen te bereiken zijn wanneer je hun belangstelling weet te wekken. Dat betekent bruggen slaan, aansluiten bij hun belevingswereld. Ze vertelt van haar zoon, woonachtig in Brussel, die niet kon vertrekken vanwege de terreur in de metro. Dat is actueel geweld dat ons, dus ook de jeugd, bedreigt. Zijzelf heeft op scholen haar verhaal over de oorlog mogen vertellen en gekoppeld aan het huidige geweld van nu, zoals de terreuraanslagen. Daardoor is het haar gelukt de belangstelling van haar jonge gehoor voor de Tweede Wereldoorlog op te wekken. De juffrouw van de school heeft daaraan ook bijgedragen door te benadrukken dat niet alleen in Europa een oorlog is geweest, maar ook in Azië. Het heet niet voor niets een Wereldoorlog. Het

is belangrijk met elkaar na te denken over de vraag hoe je de belangstelling van de jeugd kunt opwekken en hoe je ze tevens kunt betrekken bij herdenkingsactiviteiten en bestuurswerk.

PERSOONLIJKE VERHALEN

Sarah Feierabend van het Nationaal Comité 4 en 5 mei meent dat je jongeren kunt bereiken door vooral persoonlijke verhalen te vertellen. Dat is wat gastsprekers op scholen ook meestal doen om vervolgens met de jongeren hierover in gesprek te gaan. Jongeren staan hiervoor open. Zo komen ook de verschillen en de overeenkomsten naar boven hoe ouderen naar het verleden kijken en hoe de jeugd. Op deze manier kan er een brug tussen de generaties geslagen worden. Daarbij is ook goed onderwijs van belang. Daarbij moet niet alleen de geschiedenis van Europa, maar ook die van Azië en het voormalig Nederlands-Indië, aan de orde komen. Als historicus merkt ze helaas op dat dit laatste niet of nauwelijks gebeurt. Daarom moet de aandacht ook op die geschiedenis gericht worden en vervolgens moet je de geschiedenis over dat verleden aanvullen met getuigenissen van nu. Op die manier krijg je de jongere geïnteresseerd. Jolanda van Bodegraven (Vereniging Kinderen van Verzetsdeelnemers 1940-1945) vindt dat het toch wat ingewikkelder ligt, zeker als het gaat om het werven van nieuwe bestuursleden. Bij hun vereniging was dat toch moeilijk. Als gevolg daarvan hebben zij de statuten veranderd, zodat ook representanten van de 3^e generatie lid mogen worden. Met andere woorden, een generatie die na de oorlog geboren is, zoals zijzelf. Maar desondanks bleef het lastig. Dat heeft ook met de onbekendheid van de vereniging te maken, ondanks het feit dat er folders over de vereniging werden neergelegd bij huisartsen, Riaggs et cetera.

Valentijn van Koningsbruggen van het COVVS (Centraal Orgaan Voormalig Verzet en Slachtoffers) weet door zijn achtergrond (oorlog in Nederland) en die van zijn vrouw (oorlog in voormalig Nederlands-Indië) hoe belangrijk kennisoverdracht is. Hij weet, als hij kijkt naar zijn eigen kinderen, dat het lezen van boeken niet meer zo vaak gebeurt. De 'social media' echter, daar houdt de jeugd zich tegenwoordig wel mee bezig. Maar ook het theater is zo'n middel om tot jongeren door te dringen. Je moet het verhaal persoonlijk maken, je moet de ander raken, dan slaat het aan. Daarbij moet je de fakkel die je over wilt dragen ook los

kunnen laten, zodat die generatie op haar eigen manier invulling kan geven aan het herdenken. De overheid is het orgaan om kennisoverdracht goed te laten plaats vinden, maar je kunt ook zelf initiatief tonen door zelf scholen te benaderen en je verhaal vertellen. In Apeldoorn is dat bijvoorbeeld gebeurd: je begint aan je opa en oma te vragen of zij nog weten wat zich in de omgeving heeft afgespeeld. Vervolgens ga je organiseren welke mensen bereid zijn om hun verhaal op scholen te vertellen om zo ook de jongere kinderen deelgenoot te maken van hun verhaal.

JONGEREN LATEN BEPALEN

Carolien ter Burg (Stichting Hart voor Kamp Amersfoort) zegt dat huidige verenigingen en organisaties de jongeren zelf de vrijheid moeten geven om te kiezen hoe ze bijvoorbeeld het herdenken vorm willen geven. Ze weet ook dat deze organisaties zich liever opheffen, omdat ze bang zijn dat hun gedachtegoed verkeerd geïnterpreteerd wordt. De organisatie van vandaag zou er goed aan hebben gedaan een of meer jongeren bij de programmering en de presentatie te betrekken. Je ziet ze vandaag nauwelijks in de zaal. Alexander Scholtes (bestuurslid van het Indisch Herinneringscentrum), zelf een jongere, is het eens met Carolien ter Burg. Wat hij wel sterk vindt is het toneel, het theater dat je gebruikt om je boodschap te verkondigen en door jongeren gepresenteerd. Het toneel als nieuwe vorm om het verhaal van de oorlog over te dragen. Wil je iets bij de jongeren teweeg brengen dat ook daadwerkelijk overkomt, maak ze dan mede-eigenaar van het programma.

Lenie de Ruijter-Verheugd (4 en 5 mei Comité Zaanstad) noemt het project dat in Zaanstad door filmmaker Robert van Tellingen is gemaakt over 28 oorlogsmonumenten als voorbeeld van een geslaagd project. Het zijn 28 mini-documentaires, waarin ooggetuigen hun verhaal over de oorlog in hun buurt vertellen. Dit materiaal wordt ook gebruikt op scholen, zodat de kinderen ook weten wat er in hun buurt heeft plaatsgevonden tijdens de oorlog. Maar ook worden er ooggetuigen als gastdocent ingezet om hun verhaal op scholen te vertellen. Vervolgens wordt ook de link gelegd naar het heden, waarbij ook vluchtelingen die in de Zaanstreek verblijven aan het woord komen. Zo wordt er een brug geslagen van het verleden naar het heden.

HUDIGE VORM HERDENKEN VEROUDERD?

Voorzitter Delhayne werpt een nieuwe discussievraag op: is de huidige vorm van herdenken verouderd, moet die niet veranderen? Spreekt die traditie nog aan? Edu Harms (SHBSS) stelt dat op de huidige herdenking een bepaald soort publiek afkomt, een publiek dat op een waardige manier wil herdenken. Willen we de manier van herdenken gaan vernieuwen, dan is het de vraag of dat publiek dat zal accepteren en nog zal komen. Hij denkt dat die verandering langzaam moet gebeuren om niet te choquerend over te komen. De waardigheid moet voorop staan en het verhaal dat je brengt moet raken. Alexander Scholtes van het Indisch Herinneringscentrum is van mening dat de huidige manier van herdenken niet moet veranderen, mede vanwege die waardigheid die er altijd heerst. Waar je vooral aandacht aan moet schenken is de kennisoverdracht, zodat het belang van herdenken ook bij de jongeren aankomt. Sarah Feierabend van het Comité 4/5 mei vindt ook dat de rituelen niet leeg moeten worden, je moet weten wat je doet en wat je herdenkt. Het is allemaal niet zo vanzelfsprekend, waarom iets gebeurt op de manier waarop het gebeurt. Valentijn van Koningsbruggen (COVVS) spreekt in dit verband van "Denkmal ist Mahnmal" (herdenken is waarschuwen). Je moet het breder maken. Laten we voor de crisis die nu heerst in Europa de oplossingen daarbuiten zoeken, je openstellen en niet zoals Engeland dat dan de boel sluit en naar binnen gekeerd is.

Voorzitter Delhayne vraagt de groep welke toekomstige rol zij zien weggelegd voor de huidige vrijwilligersorganisaties? Carolien ter Burg (Stichting Hart voor Kamp Amersfoort) vindt dat ze zich op den duur overbodig moeten maken. Zolang er nog nabestaanden zijn, 2^e en mogelijk 3^e generatie, zullen de herdenkingen nog wel bezocht worden. Daarna moet je dat maar afwachten. In ieder geval moet je proberen de zaken over te laten aan degenen die er dan zijn, de jongeren die het dan voor het zeggen hebben. Zij zullen tenslotte bepalen óf en in welke vorm de herdenkingen gestalte krijgen. Valentijn van Koningsbruggen vindt dat de huidige vrijwilligersorganisaties hun kennis moeten verbreden om te kunnen doordringen tot de jongeren via de media die zij benutten, zoals het internet en de sociale media. Daarbij moeten persoonlijke verhalen als instrument worden ingezet. En wanneer dat doel bereikt is, laat het dan ook verder aan hen over.

Als eenmaal de interesse is gewekt, dan zal die ook behouden worden, maar waarschijnlijk een eigen vorm krijgen.

ROL ONDERWIJS

Sarah Feierabend is van mening dat wat belangrijk is overgedragen dient te worden. Nu we zeventig jaar verder zijn, weten we ook beter wat er is nagelaten en wat de moeite waard is om door te geven. De rol van het onderwijs vindt ze bij de kennisoverdracht over de Tweede Wereldoorlog zeer belangrijk, maar ze maakt zich daar wel zorgen om. Op de basisschool gaat het nog wel, maar op de middelbare school zal het lastig worden, zeker als geschiedenis en maatschappijleer keuzevakken worden. Edu Harms heeft er vertrouwen in dat de interesse bij de jongeren op een bepaalde leeftijd vanzelf komt. De meeste mensen willen toch graag weten waar ze vandaan komen, waar hun roots liggen en gaan daar via internet of anderszins naar op zoek. Ook ziet hij in zijn omgeving dat er veel belangstelling bestaat voor genealogie. Ineke Everts-Kuik (lid Raad van Advies Pelita/PUR) vindt dat er bij jongeren een zekere basiskennis moet zijn en die begint bij het onderwijs. Vervolgens moet aanvullende kennis overgedragen worden, bij voorkeur door middel van persoonlijke verhalen. Opmerkelijk is dat de laatste tijd bij herdenkingen 'the last post' ten gehore wordt gebracht, wat betekent dat de aandacht voor de Tweede Wereldoorlog is toegenomen. Ook de 4 mei-herdenking op de Dam trekt steeds meer jongeren.

Lenie de Ruijter-Verheugd (4 en 5 mei Zaanstad) vindt dat met name de kinderen van groep 7 en 8 goed door hun jonge leerkrachten zijn onderricht, gelet op de grote belangstelling die het project van de oorlogsmonumenten in Zaanstad teweeg heeft gebracht. Jolanda van Bodegraven (Vereniging Kinderen van Verzetsdeelnemers 1940 en 1945) oppert het voorstel om een dag te organiseren waar de vrijwilligersorganisaties van oorlogsgetroffenen uitgenodigd worden om met elkaar kennis te maken en te gaan netwerken. Op die manier worden de handen ineens geslagen met oog op de toekomst. Voorzitter Delhayne vertelt zelf over het besluit dat hij met Dik de Boef van het COVVS heeft genomen, namelijk dat zij elkaars herdenkingen zullen bijwonen. Op die manier is getracht een eenheid tot stand te brengen tussen organisaties voor wie de Tweede Wereldoorlog in hun werk centraal staat.

Gespreksgroep 7

De verbinding zoeken tussen ouderen en jongeren

Gespreksleider: Elisabeth Wiessner

Verslag: Kees Schepel

Voorzitter Elisabeth Wiessner opent het gesprek met de vraag: hoe vinden we genoeg vrijwilligers, en dan met name jongere vrijwilligers? De heer Max Boeckhorst (Stichting Nationale Herdenkingen Weesp) haakt hierop in met de opmerking dat zij in hun bestuur, met hoofdzakelijk ouderen, sinds anderhalf jaar drie 'jongeren' vanaf circa 45 jaar hebben mogen verwelkomen. Maar nog belangrijker vindt hij het om te focussen op meer betrokkenheid van kinderen bij de herdenking. Zo heeft men in Weesp een 'kinderherdenking', en heeft men kinderen bewust de gelegenheid gegeven vragen te stellen aan sprekers. Men stopt daar in Weesp veel tijd en energie in. Wat heel prettig is, is dat er ook een aantal jonge leerkrachten op het VMBO actief bij dit initiatief betrokken is. Daarnaast organiseren zij bijvoorbeeld ook reizen naar Dachau. Mevrouw Wiessner vraagt zich af of het betrekken van kinderen bij de herdenking ook betekent, dat het programma daarop wordt aangepast. De heer Boeckhorst beaamt dat, al was het maar dat je rekening moet houden met schoolvakanties. Daarom heeft men in Weesp de speciale kinderherdenking ook een paar weken eerder gehouden, namelijk medio april. Martine Letterie (voorzitter van de Vriendenkring Neuengamme) refereert in haar boek 'Eenzaam in de Oorlog', gebaseerd op de oorlogsherinneringen van Ed van Thijn, ook aan de kinderherdenking en vindt dit een fantastisch initiatief: "zo betrek je kinderen er echt bij!".

DE ZOEKTOCHT NAAR JONGERE VRIJWILLIGERS

Elisabeth Wiessner vraagt zich af of er bij het zoeken naar nieuwe, jonge vrijwilligers voldoende belangstelling is voor de thematiek van de Tweede Wereldoorlog? En, in het verlengde daarvan, wat beschouwen wij eigenlijk als 'jongeren'? Kinderen? Volwassenen tot een jaar of veertig? De heer Boeckhorst zou zeggen een jaar of veertig en jonger. Maar je moet wel het nodige doen om die

'jongeren' te interesseren. In Weesp werd de herdenking afgesloten met een muziekvoorstelling, en je merkt dat zo iets wel een gemiddeld jonger publiek trekt. Frits Bron (Stichting Vriendenkring Oud-Natzweilers) vertelt dat het niet zo gauw gebeurt dat er 'zomaar' iemand op je af stapt. Bij de Vriendenkring Oud-Natzweilers gaat het vooral om de overdracht. In dat kader worden er reizen naar Natzweiler georganiseerd, maar dan gaan er vooral familieleden mee. Op zo'n reis ontmoet je elkaar, en zo wordt eigenlijk min of meer vanzelf meer betrokkenheid geïnitieerd, maar dus wel min of meer in eigen kring.

Ardjuna Candotti (Indisch Herinnerings Centrum) beaamt dat ook zij niet heel gemakkelijk nieuwe jongeren trekken die een actieve rol willen spelen bij de organisatie, of in het bestuur. De jongeren die zich aansluiten zijn vaak zelf al op de een of andere manier actief. In Den Haag kan het Indisch Herinneringscentrum een beroep doen op een groep van zo'n honderd vrijwilligers, in Arnhem zijn het er zo'n twintig. En verder is het zo dat men zich vooral per project meldt. De heer Bron (Stichting Vriendenkring Oud-Natzweilers) denkt dat je vooral duidelijke doelstellingen moet hebben ten aanzien van je vrijwilligers. Je moet ook duidelijk en open zijn over het actuele dilemma: hoe als organisatie verder te gaan als de 'oude mannen' er niet meer zijn? Dat wordt bevestigd door Martine Letterie (Vriendenkring Neuengamme) die aanvult dat zij bij hun Vriendenkring op dit moment op vrij natuurlijke wijze, mede dankzij de vooruitziende blik van de vroegere voorzitter, een 'jong' bestuur hebben.

GROTER ORGANISATORISCH GEHEEL

De heer Bron (Vriendenkring Oud-Natzweilers) suggereert dat voor organisaties, waar verjonging moeizaam verloopt, het misschien een goed idee is om in de nabije toekomst aansluiting te zoeken

bij een groter organisatorisch geheel. Wel blijft de vraag hoe die toekomstige jongere vrijwilligers dan ingezet moeten worden? Hij stelt dat het zijn voorkeur zou hebben om hun tijd en energie in te zetten voor dat grotere organisatorische verband.

Simone van Onna (Comité 4 mei, Zevenaar) is nu bijna een jaar betrokken bij het Comité 4 mei in haar woonplaats. Zij geeft aan dat mensen vaak helemaal geen weet hebben wat er in hun eigen woonplaats aan activiteiten plaatsvindt. Je moet daarom op een actieve manier die interesse zien te wekken. Zij vertelt over een veteraan van 90 jaar bij hen in het comité, die bij haar zoon in de klas over de oorlog kwam vertellen. Dat heeft diepe indruk gemaakt.

Karliën Metz (conservator Verzetsmuseum Amsterdam) vertelt over het Verzetsmuseum Junior. Zij merkt dat jongeren zich zeer verbonden voelen met het museum. Je moet een vorm zien te vinden die voor jongeren aantrekkelijk is. Het Verzetsmuseum heeft bijvoorbeeld een project met de PABO en zij merkt dat er van die studenten altijd wel een paar blijven 'hangen'. Die kunnen dan als museumdocent worden ingezet. Alles bij elkaar heeft het Verzetsmuseum nu de beschikking over zo'n 100 vrijwilligers.

Frits Bron (Vriendenkring Oud-Natzweilers) pleit voor een soort 'personenplatform', een centrale plek waar je direct met elkaar kunt communiceren, en niet meer alleen via allerlei eigen

websites. Dus op dat personenplatform kun je ook ervaringen uitwisselen. Zo'n platform is misschien ook te gebruiken om vrijwilligers te zoeken? Dat is dus iets anders, stelt mevrouw Wiessner vast, dan het Netwerk Oorlogsbronnen waar het NIOD op dit moment aan werkt, want dat is echt inhoudelijk. De heer Bron beaamt dat.

GAAT DE KENNIS VERLOREN?

Elisabeth Wiessner merkt op dat een bijkomend effect van bestuurswisselingen en verjonging kan zijn dat er kennis verloren gaat. Maar anderzijds is het mogelijke effect ook dat er bij de jongeren behoefte ontstaat aan een soort van 'verjonging' van het programma. Of moeten we misschien zelfs naar aparte herdenkingen voor jong en oud? Nee, nee, niet apart, is de mening van de heer Boeckhorst (Stichting Nationale Herdenkingen Weesp). Dat wil zeggen misschien alleen los van specifieke kinderherdenkingen, maar verder niet.

Dat er wat wrijving kan ontstaan tussen de 'ouderen' en de 'jongeren' hoort er overigens gewoon bij, meent Martine Letterie (Vriendenkring Neuengamme). Zij weet nog goed dat zij enige tijd de jongste in het bestuur was, de enige ook die nog 'werkte'. Dat leidde wel eens tot wrijvingen, maar dat trekt vanzelf bij. Inmiddels is zij al enige tijd niet meer de jongste in het bestuur. Daar komt bij, aldus mevrouw Wiessner, dat wij er ons als 'jongeren' van bewust moeten zijn dat wij de oorlog zelf niet hebben meegemaakt. Dat betekent dat we respect moeten hebben voor de eerste generatie die nog actief is en rekening moeten houden met hun wensen en meningen.

Thea Meulders (Stichting Gastdocenten WOII Zuidoost Azië) denkt dat de verjonging van besturen en andere vrijwilligers vanzelf gaat. Daar hoeft je niet bij in te grijpen, het is een natuurwet. Daar is de heer Bron (Vriendenkring Oud-Natzweilers) het mee eens. Dat zag je ook op de Dam dit jaar, met de kinderen die daar namens hun ouders en grootouders spraken. Verjonging is mooi, maar verbinding ook, merkt mevrouw Meulders op, zoals de rabbi die in de Nieuwe Kerk verwees naar het Indische Onze Vader.

VERBINDING, ONDERLING EN NAAR DE TOEKOMST

Wat zou het mooi zijn, zegt Thea Meulders (Stichting Gastdocenten WOII Zuid-Oost Azië) als we met z'n allen, Russen, Polen, Molukkers, Marokkanen, Nederlanders, bij herdenkingen kunnen gaan staan met de armen om elkaar. Allemaal door elkaar heen, niet alleen maar in de eigen groepjes. Natuurlijk, ieder heeft zijn eigen achtergrond en geschiedenis, maar bij de Stichting Gastdocenten hebben we bijvoorbeeld een portal. Daar hoorde zij recent een verhaal over een transport naar Polen. Over laarzen, kou, honger. Het ging over de oorlog hier, maar met haar Indische achtergrond herkende zij dit verhaal heel goed, omdat het ook haar verhaal was. Uiteindelijk is oorlog oorlog: 1WO2 dus.

Dit voert voorzitter Elisabeth Wiessner tot de vraag of er dan misschien ook meer betrokkenheid zou moeten zijn tussen 'Europese' en 'Aziatische' herdenkingen.

Nico Papilaja (Stichting Pelita) denkt dat de Nationale Herdenking op 4 mei een traditie is die nog wel flinke tijd zal standhouden.

Wel betwijfelt hij of deze herdenking beperkt zal blijven tot de herdenking van de Tweede Wereldoorlog. Hij meent dat, gelet op de huidige ontwikkelingen wereldwijd, deze herdenking binnen een termijn van een jaar of tien toch zeker van karakter zal veranderen en veel breder zal worden getrokken. Immers, oorlog en leed zijn universeel.

Max Boeckhorst (Stichting Nationale Herdenkingen Weesp) vindt dat de achterliggende gedachte altijd zal moeten zijn: 'Dit Nooit Meer!' Ook hij vindt het een goed idee om bijvoorbeeld op scholen de aandacht niet te beperken tot de Tweede Wereldoorlog, maar in dat verband te zoeken naar verbreding van de thematiek, bijvoorbeeld door stil te staan bij de vluchtelingenproblematiek en de achtergrond daarvan: dat raakt waarschijnlijk ook meer aan de belevingswereld van de jongere generaties. Frits Bron (Vriendenkring oud-Natzweilers) begrijpt waar men heen wil, maar constateert tegelijkertijd dat de kennis over de Tweede Wereldoorlog nog steeds beperkt is, en misschien moeten we eerst die kennisachterstand wegwerken, alvorens te zoeken naar verbreding.

De gedachte dat de belangstelling van jongeren voor het verleden beperkt is en dat je dat zult moeten accepteren, is tegen het zere been van Karlien Metz (conservator Verzetsmuseum Amsterdam). Zij constateert dat oorlogsmusea steeds meer bezoekers trekken, en dan vooral onder jongeren. De heer Boeckhorst is verheugd dit te horen en ziet hier kansen liggen. Hij stelt, er vanuit gaande dat het vak Geschiedenis vervangen wordt door Burgerschapskunde, dat er in dat kader heel goed een verbinding kan worden gemaakt tussen de Tweede Wereldoorlog en het thema vrijheid. Bijvoorbeeld door het aan de orde stellen van de vraag wat het belang is van vrijheid, en aan welke voorwaarden een samenleving moet voldoen om die vrijheid te behouden? De Tweede Wereldoorlog kan daarbij als voorbeeld worden genomen van een situatie waarin onze vrijheid ernstig werd bedreigd.

Elisabeth Wiessner stelt de rol van vrijwilligersorganisaties bij herdenkingen aan de orde, ten opzichte van die van de professionele herdenkingsorganisaties. Max Boeckhorst (Stichting Nationale Herdenkingen Weesp) stelt dat het in ieder geval niet zo kan zijn

dat de vrijwilligers en professionals elkaar in de weg lopen of tegengestelde belangen hebben. Hij hecht aan samenwerking en dus aan onderling contact. Hij stelt dat er naar overeenstemming gezocht moet worden van onderop naar bovenaf.

Toch, aldus voorzitter Wiessner, blijkt uit onderzoek dat men vooral de Tweede Wereldoorlog wil herdenken. Karlien Metz beaamt dit, in die zin dat uit onderzoek voor het Junior Verzetsmuseum de interesse blijkt voor de Tweede Wereldoorlog. Maar het een hoeft het ander niet uit te sluiten meent de heer Boeckhorst. Een Syrische vluchteling kan toch ook een echt oorlogsverhaal vertellen en dat verhaal kun je toch ook relateren aan de Tweede Wereldoorlog. Nico Papilaja (Pelita) is het daarmee eens. Je kunt jongeren ook grijpen met verhalen van nu. Tenslotte geven die verhalen juist inzicht in de samenhang tussen oorlogen en vluchtelingen. Dat brengt hem bij de herdenking op 15 augustus in Den Haag. Daar worden altijd leerlingen van het Vrijzinnig Christelijk Lyceum bij betrokken. De leerling die iets voordraagt is over het algemeen van Indische afkomst, maar zou het niet mooi zijn als dat ook een keer een Syrisch kind is?

Martine Letterie (Vriendenkring Neuengamme) vraagt zich af in hoeverre we ons hierin allen kunnen vinden? Hierop antwoordt de heer Bron (Vriendenkring Oud-Natzweilers) dat hij toch vreest voor een verminderde aandacht voor de Tweede Wereldoorlog. Hij weet ook dat het bij de 'ouderen' erg gevoelig ligt. Kortom, het moment is wat hem betreft nog niet daar om de focus op de Tweede Wereldoorlog los te laten. Mevrouw De Pijper (Indisch Platform en Japanse Ereschulden, JES) vindt de aandacht voor de Tweede Wereldoorlog zeker belangrijk, maar geeft tevens aan dat ze met de JES zowel bezig zijn met het thema 'mensenrechten', als die van 'de Back-Pay-kwestie' en met de daarmee samenhangende 'erkenning'.

Concluderend zegt voorzitter Wiessner dat de heersende idee is dat herdenken erg belangrijk is, maar dat er meer aansluiting bij het nu zou moeten komen. Ze onderstreept daarbij het belang om nu al na te denken hoe de Herdenking over een jaar of tien eruit zou moeten zien.

Programma Conferentie 14 mei 2016 in De Eenhoorn, Amersfoort

1WO2: jongeren en de toekomst van herdenken

09.15 - 10.00 uur	Ontvangst en registratie
10.00 - 10.10 uur	Welkomstwoord Dik de Boef (voorzitter COVVS)
10.10 - 10.15 uur	Introductie dagvoorzitter Noraly Beyer
10.15 - 10.30 uur	Voordracht Gerdi Verbeet 'De toekomst van herdenken en de rol van jongeren daarbij'
10.30 - 10.35 uur	Muzikaal intermezzo
10.35 - 10.50 uur	Voordracht Rob van Ginkel 'Herdenkingscultuur in Nederland: mogelijke bijdragen van jongeren aan herdenken in de toekomst'
10.50 - 10.55 uur	Muzikaal intermezzo
10.55 - 11.25 uur	PAUZE
11.25 - 11.40 uur	Voordracht Merijn Ritmeester 'Praktijk, behoeften en ideeën van jongeren over herdenken in de toekomst'
11.40 - 11.45 uur	Muzikaal intermezzo
11.45 - 12.00 uur	Voordracht Daan Heerma van Voss 'Mijn generatie en WO 2'
12.00 - 12.30 uur	Forum-discussie o.l.v. Noraly Beyer over 'Jongeren en de toekomst van herdenken' met deelname vijf jongeren van verschillende achtergrond
12.30 - 13.45 uur	Lunchpauze
13.45 - 14.30 uur	Theatraal optreden Barbaren en Co over 'De Tweede Wereldoorlog als één verhaal' met een speciale bijdrage van Hanna Timmers
14.30 - 14.50 uur	PAUZE
14.50 - 16.05 uur	Gespreksronde in subgroepen over het thema van de dag
16.05 - 16.15 uur	Korte terugkoppeling uit de subgroepen
16.15 - 16.20 uur	Afsluiting Dik de Boef: oprichting Netwerk 1WO2
16.20 - 17.15 uur	Informeel nazit: hapje en drankje

Personalia dagvoorzitter en sprekers

Dik de Boef is voorzitter van het Centraal Orgaan Voormalig Verzet en Slachtoffers (COVVS) en is een van de initiatiefnemers van de Werkgroep IWO2, waarvan hij tevens voorzitter is. Naast deze functies bekleedt hij nog een aantal andere bestuursfuncties binnen organisaties die werkzaam zijn op het terrein van de Tweede Wereldoorlog.

Noraly Beyer, afkomstig uit Suriname, kreeg vooral bekendheid als presentatrice van het NOS Journaal (1985 – 2008). Ze speelt toneel en schrijft daarvoor ook teksten. Daarnaast presenteert ze frequent debatten en schijft columns. Vanaf 2009 werkt ze regelmatig samen met het Noord Nederlands Toneel, doet research voor hen en speelt mee in enkele stukken.

Gerdi Verbeet was onder meer docent en politiek adviseur. Vanaf 2001 was ze Tweede Kamerlid voor de Partij van de Arbeid, om in 2006 gekozen te worden tot voorzitter van de Tweede Kamer. Ze was dat tot 2012, waarna zij het parlement verliet. Vanaf 2012 is ze vooral actief in tal van bestuursfuncties, waaronder die van voorzitter van de Nederlandse Patiënten Consumenten Federatie en van het Rathenau Instituut. Ook is ze, sinds 2015, voorzitter van het Nationaal Comité 4 en 5 mei.

Rob van Ginkel is hoofddocent aan de Universiteit van Amsterdam, afdeling Antropologie en onder meer auteur van het boek 'Rondom de stilte: herdenkingscultuur in Nederland.

Merijn Ritmeester is ontwikkelingspsycholoog en docent aan de Hogeschool van Amsterdam, Saxion en de Bildung Academie. Tevens is hij werkzaam als freelance trainer en coach.

Daan Heerma van Voss is auteur en columnist. Hij debuteerde in 2010 met zijn roman *Een zondagsman*, in 2013 gevolgd door *De Vergeting* en *Het land 32* in 2014. Hij combineert zijn schrijverschap met journalistiek werk. Hij schrijft verhalen en artikelen voor onder meer NRC Next, de Volkskrant, Vrij Nederland en De Morgen.

Lijst met deelnemende organisaties

- 4 en 5 mei Comité Houten
- 4 en 5 mei Comité Zaanstad
- Airborne Museum 'Hartenstein'
- Arq Psychotrauma Expertgroep
- Bond Ex-geïnterneerden en Gerechtvaardigden van Overzee (BEGO)
- Cogis
- Comité 40/45
- Comité Herdenking Gevallen
- COVVS
- Herdenkingscomité Eelde Paterswolde
- Herinneringscentrum Kamp Westerbork
- Impact
- Indiëmonument Amstelveen
- Indisch Herinneringscentrum
- Indisch Platform
- KvV: Kinderen van verzetsdeelnemers
- Ex-Landelijke Contactgroep Verzetsgepensioneerden (LKG)
- Landelijk Steunpunt Gast sprekers WOII-Heden
- Ministerie van VWS
- Nationaal Comité 4 en 5 mei
- Nederlands Auschwitz Comité
- Nederlands Dachau Comité
- NICC Magazine
- NIOD/HMD
- Pelita
- Radio Bondri FM
- Scholenproject Amstelveen
- Stichting 4/5 mei Comité
- Stichting Bevrijding '45
- Stichting Dialoog Nederland -Japan-Indonesië
- Stichting Gastdocenten WOII Zuidoost-Azië
- Stichting Geuzenpenning
- Stichting Hart voor Afrika
- Stichting Hart voor Kamp Amersfoort
- Stichting Herdenking 15 Augustus 1945
- Stichting Herdenking Birma-Siam Spoorweg en Pakan Baroe Spoorweg (SHBSS)
- Stichting Herdenking Dodenspoorwegen WOII
- Stichting Herdenking Gevallen in Zuid-Oost Azië 1941 - 1949
- Stichting Het Indisch Platform
- Stichting Japanse Ereschulden
- Stichting Jongens in Japanse kampen '42-'45
- Stichting Jongenskampen Bangkok-Gedungjati
- Vereniging Herdenking Oorlogsslachtoffers '42-'49 (HONI)
- Vereniging Kinderen van Verzetsdeelnemers 1940 - 1945
- Stichting Vriendenkring Mauthausen
- Stichting Vriendenkring Neuengamme
- Vriendenkring van Oud-Dachauers
- Stichting Vriendenkring Oud-Natzweilers
- Stichting Nationale Herdenking
- Stichting Nationale Herdenking 's-Gravenhage
- Stichting Nationale Herdenking Weesp
- Stichting Oranjehotel
- Tuhuteru en Partners
- Verzetsmuseum Amsterdam
- Voorheen Verenigd Verzet 1940 -1945
- YMCA Nederland

Literatuurlijst: herdenken

Samengesteld door de Cogis-bibliotheek

SELECTIE VAN BOEKEN EN ARTIKELEN

- Eerden, Enno van der, **Zeggingskracht van lege plekken: van concentratiekamp tot historisch erfgoed** In: *Contactblad Stichting 1940-1945*, ISSN 1569-1209, 2011 (zomer), pag. 3-8
De herinneringscentra richten zich tegenwoordig op educatie en behoud van historisch erfgoed. De auteur beschrijft in dit artikel een rondgang langs de oorspronkelijke kampterreinen in Amersfoort, Vught en Westerbork.
- Faro, Laura Maria Catharina, **Postponed monuments in the Netherlands: manifestation, context, and meaning**, 2014, Proefschrift Tilburg University ISBN 9789053359945, 312 pagina's
Welke betekenis voor slachtoffers en nabestaanden hebben uitgestelde herdenkingsmonumenten in Nederland - opgericht lang na het gebeuren waaraan ze herinneren? Welke verschijningsvormen zijn er en in welke context zijn deze monumenten opgericht? Laurie Faro heeft die vragen onderzocht aan de hand van vier Nederlandse monumenten: het Monument Vrouwen van Ravensbrück, het Digitaal Monument voor de Joodse Gemeenschap, verschillende monumenten voor levenloos geboren kinderen en het monument voor de grootste treinramp in Nederland bij Harmelen. De essentie van deze monumenten ligt volgens Faro in de behoefte die door slachtoffers en nabestaanden wordt gevoeld om een publieke plaats van permanente herdenking te creëren.
- Ginkel, Robert Johan van, **Rondom de stilte : herdenkingscultuur in Nederland**, 2011, Amsterdam: Bert Bakker, ISBN: 9789035134409, 843 pagina's
In dit boek beschrijft Rob van Ginkel de dynamiek van de herinnering - herdenking als herordening - van de Tweede Wereldoorlog in Nederland. Hij analyseert de wording, continuïteit en verandering van de rituelen, symbolen en gewoonten waarmee oorlog, bezetting en bevrijding in herinnering worden geroepen, de vormgeving, inscripties en betekenis van monumenten, de in herdenkingsteksten gehanteerde beeldspraken en retoriek en de onderliggende opvattingen, motieven en belangen van organisatoren, deelnemers en toeschouwers.
- Hermans, Franciscus, H., I., M., **Kwetsbaarheid weerbaarheid & beschaving: hoe mensen er in zijn geslaagd zich beter te beschermen tegen schokkende gebeurtenissen en gevoeliger te worden voor de pijn van anderen en wat dit betekent voor de wereld van nu**, 2014, Delft : Uitgeverij Eburon, ISBN: 9789059727854, 417 pagina's
Hoe slaagden mensen erin zich te beschermen tegen de onregelende gevolgen van schokkende gebeurtenissen zoals grote rampen en oorlogen, maar ook rampspoed in het persoonlijke leven, zoals geweld, misbruik of ingrijpend verlies? En, wat kwam daar allemaal bij kijken? Dit boek behandelt deze vragen niet alleen in een historisch perspectief, maar benadrukt ook de opgaven waar mensen nu voor staan. Bijzondere aandacht krijgt de rol die psychische trauma's zijn gaan spelen in gezondheidszorg, crisisbeheersing en het recht, alsmede in de bredere cultuur van herdenken en herinneren.

- **Het verhaal is nooit af. Familieherinneringen van de 3^e en 4^e generatie aan de Tweede Wereldoorlog**, 2015, St. Metropool Internationale Kunstprojecten, ISBN 9789036104364
Wat betekenen de familieverhalen van Gerrit van der Veen, Rob de Vries, Cor van Beukering, dokter Crasborn, Roel Walraven, Lotty Huffener, Jacoba van Tongeren en Slamet Faiman voor hun (achter) kleinkinderen?
- **Holsappel-Brons, Johanna Catharina, Herdenken : aandachtspunten bij het organiseren van een herdenking kort na schokkende gebeurtenissen, rampen en calamiteiten**, 2012, Diemen: Impact, partner in Arq, Handreiking In opdracht van het Ministerie van Veiligheid en Justitie, ISBN: 9789078273097, 80 pagina's
Deze handreiking biedt een overzicht van aandachtspunten bij de organisatie van een officiële herdenking na een schokkende gebeurtenis, calamiteit of ramp en veel praktische tips en handvatten. De tips zijn gebaseerd op ervaringen uit de praktijk.
- **Keesom, J.G.M. Breekbare dagen : 4 en 5 mei door de jaren heen**, 2012, Amsterdam : Nationaal Comité 4 en 5 mei, Amsterdam : Stichting Collectieve Propaganda van het Nederlandse Boek, ISBN 9789059651661, 304 pagina's
In 2012 is het een kwart eeuw geleden dat de Nederlandse regering het Nationaal Comité 4 en 5 mei instelde. *Breekbare Dagen* laat in woord en beeld zien hoe Nederland sinds 1945 zijn doden herdenkt en zijn bevrijding en vrijheid viert. En hoe nieuwe generaties nieuwe vormen vinden voor het uiten en beleven van oude en universele emoties. Deze geschiedenis wordt afgewisseld met de voordrachten die sinds 1922 door literaire auteurs op 4 mei in De Nieuwe Kerk te Amsterdam gehouden zijn.
- **Keizer; Madelon de, Plomp, Marije (red), Een open zenuw : hoe wij ons de Tweede Wereldoorlog herinneren**, 2010, Amsterdam : Bert Bakker, ISBN: 9789035133686, 557 pagina's
Dit boek is een geschiedenis, niet zozeer van de Tweede Wereldoorlog, maar van het veranderende beeld van die oorlog gedurende de laatste 25 jaar.
- **Kom vanavond met verhalen.... Toekomstvisie 4 en 5 mei, herdenken, viert en herinneren**, 2015, Nationaal Comité 4 en 5 mei
Richting geven aan de zingeving van herdenken en viert en het levend houden van de herinnering aan de Tweede Wereldoorlog zijn de opdracht van het Nationaal Comité 4 en 5 mei. Met het oog op de nieuwe beleidsperiode en ingegeven door het feit dat de eerste generatie die de oorlog nog zelf heeft meegemaakt steeds kleiner wordt, maakt het comité de balans op.
Te downloaden op: www.4en5mei.nl/media/documenten/komvanavondmetverhalen.pdf
- **Lohuis, Eli ten, Een kwart eeuw Nationaal Comité 4 en 5 mei: Nine Nooter over de context van (her)denken**. In: *Cogiscope* : tijdschrift over gevolgen van oorlog en geweld, ISSN 1871-1065, vol. 9 (2012), afl. 2 (juli), pag. 18-21
Nine Nooter is directeur van het Nationaal Comité 4 en 5 mei, bij het brede publiek vooral bekend als organisator van de jaarlijkse nationale dodenherdenking op de Dam op 4 mei en de nationale viering van Bevrijdingsdag de dag erna. Dit jaar bestaat het Comité 25 jaar. Eli ten Lohuis kijkt met de directeur terug - en vooruit.
- **Nijhof, Vaya en Iris Cousijnsen, Aanpassen! Aanpassen? Aanpassen....: een aanzet tot dialoog tussen drie generaties Indische Nederlanders in interview, object en film**, Amsterdam: KIT Publishers 2010, ISBN 9789460220951, 143 pagina's + dvd
In *Aanpassen!* vertellen Indische Nederlanders van voor de oorlog hoe het hun is vergaan. Wie waren hun ouders, wat deden ze, waar woonden ze in voormalig Nederlands-Indië, hoe was hun leven? Wat heeft de oorlog met hen gedaan, hoe hebben ze hun weg gevonden in Nederland? En wat bleef er, eenmaal hier, over van hun toekomstdromen.

- Raaijmakers, Ilse, **De stilte en de storm: 4 en 5 mei sinds 1945**, 2014, Proefschrift Universiteit van Maastricht, 217 pagina's
Dit proefschrift gaat over de telkens opnieuw gevoerde discussies over de vorm en inhoud van de herdenkingsdagen. Het laat zien dat 4 en 5 mei geen intrinsieke betekenis hebben. Elke generatie moest die opnieuw uitvinden of interpreteren, tot op de dag van vandaag. Typerend daarbij was de voortdurende zoektocht naar balans tussen consensus en discussie, tussen stilte en storm.
- Schnabel, Paul, **Nadenken over het Nationaal Vrijheidsonderzoek**. In: *Onderzoek uitgelicht* : over herdenken, vieren en herinneren, ISSN 2213-6177, vol. 1 (2012), afl. 2 (november), pag. 24-29
Zes van de zeven Nederlanders zijn na 5 mei 1945 geboren. Van niet veel meer dan een op de twintig Nederlanders kan gezegd worden dat ze de Tweede Wereldoorlog bewust hebben meegemaakt. Nog niet een op de honderd inwoners van nu was volwassen toen in 1940 de oorlog en de bezetting begon. Het Comité 4 en 5 mei laat daarom ieder jaar onderzoeken wat het draagvlak voor vieren en herdenken is. (Zie ook onder websites).
- Schuurmans, Marijke, **Indische oorlogsmonumenten als begin- of eindpunt?**, 2010, Scriptie Master Cultureel Erfgoed, traject Erfgoedstudies, Universiteit van Amsterdam, 132 pagina's
Masterscriptie over de Indische oorlogsmonumenten in 'nationale stijl' en hun rol binnen de Indische herinneringscultuur van de Tweede Wereldoorlog en dekolonisatieoorlog in Nederlands-Indië (1942-1949).
- Somers, Erik, **De oorlog in het museum : herinnering en verbeelding**, 2014, Zwolle : WBOOKS, Ook verschenen als proefschrift Universiteit van Amsterdam, ISBN 9789462580053, 477 pagina's
Nu er nog maar weinig mensen zijn die de Tweede Wereldoorlog hebben meegemaakt, verandert ook het gepresenteerde beeld van die oorlog. Dit boek analyseert de geschiedenis van de musealisering van de Tweede Wereldoorlog, geeft inzicht in het huidige museale veld en werpt een blik in de toekomst.
- Tames, Ismee Maria; Withuis, Jolande, **'Stilte' na de oorlog?** In: *Historisch nieuwsblad* : tweemaandelijks magazine over geschiedenis en het historisch bedrijf, ISSN 0927-2690, vol. 19 (2010), afl. 9 (nov), pag. 68-75
Dit artikel gaat over de veranderende houding tegenover de Tweede Wereldoorlog gedurende de naoorlogse periode.
- Visser, Wim, D. (eindred), **Één Wereldoorlog II. Het levend houden van de herinnering aan de Tweede Wereldoorlog**, 2014, COVVS, Stichting Herdenking 15 Augustus 1945, Stichting Pelita, Indisch Platform, Diemen : Cogis, 76 pagina's
Deze publicatie is een neerslag van alle voordrachten die op de conferentie 'Één WO 2' op 8 maart 2014 gehouden zijn. De bedoeling van de conferentie was het realiseren van een constructief platform voor instellingen met zowel een Europese als een Aziatische achtergrond. De centrale vraag was hoe de herdenking aan de Tweede Wereldoorlog in de toekomst op een verantwoorde manier gestalte kan worden gegeven en hoe deze voor toekomstige generaties levend kan worden gehouden en verankerd.
- Weezel, Natascha van, **De derde generatie. Kleinkinderen van de Holocaust**, 2015 Amsterdam : Uitgeverij Balans, ISBN 9789460037467, 288 pagina's
Natascha van Weezel, kleindochter van vier Holocaust overlevenden, brengt In *De derde generatie* aan de hand van haar eigen familiegeschiedenis en talloze gesprekken met leeftijdsgenoten in Nederland, Amerika en Israël een generatie in kaart die zich op enigerlei wijze tot de Holocaust zal moeten verhouden.

SELECTIE VAN WEBSITES OVER EDUCATIE EN ONDERWIJSPROJECTEN

- **Gezichten van Vrijheid**
www.gezichtenvanvrijheid.nl
Digitaal Monument van de Vrijheid
- **Leermiddelen over oorlog en vrede op één site**
www.lesmateriaaloorlogenvrede.nl
Deze site geeft een overzicht van alle leermiddelen in Nederland over de Tweede Wereldoorlog en (vredes)missies daarna en van onderwerpen als vrijheid en vrede.
- **March of the Living van Stichting Denk en Herdenk**
www.denkenherdenk.nl/index.php/march-of-the-living/de-reis/23-informatie
March of the Living is een educatieve groepsreis over de Holocaust voor jongeren. In Polen worden onder andere kampen, musea en monumenten bezocht. De reis is bedoeld voor jongeren en studenten met een Joodse achtergrond van tussen de 18 en 30 jaar.
- **Nationaal Vrijheidsonderzoek**
www.4en5mei.nl/onderzoek/nationaal_vrijheidsonderzoek
Sinds 2001 wordt in het Nationaal Vrijheidsonderzoek door onderzoeksbureau Veldkamp ieder jaar het draagvlak voor herdenken en vieren onderzocht. Het onderzoek is opgezet om de beleving van Nederlanders ten aanzien van 4 en 5 mei te monitoren.
- **Oorlog in mijn buurt**
www.oorloginmijnbuurt.nl/over-oorlog-in-mijn-buurt
Het onderwijsproject *Oorlog in mijn Buurt* laat basisschoolkinderen ouderen interviewen over de oorlog in hun buurt.
- **PlatformEducatie WO2**
holocausteducatie.nl
Een platform over Holocaustonderwijs met ervaringen & tips van docenten

- **Werkgroep Youth and Sobibor**
www.in-spe.org/index.php/wie-zijn-wij/organisatie/youth-and-sobibor
Youth and Sobibor is een jongeren organisatie die zich bezig houdt met drie belangrijke onderwerpen: de strijd tegen radicalisering, het herdenken van vrijheid en met het voormalig vernietigingskamp Sobibor. Deze drie speerpunten komen onder andere terug in het interactieve onderwijsproject, waarmee Youth and Sobibor voor VMBO-klassen staat. Daarnaast houdt Youth and Sobibor zich ook bezig met het herdenken van vrijheid. Door de discussie aan te gaan met jongeren over hoe de tweede wereldoorlog te herdenken, nu en in de toekomst.

SELECTIE VAN APP'S

- **Code R**
www.digitaslb.com/nl/case-studies/nederlands/anne-frank-stichting1/
Code-R is een initiatief van de Anne Frank Stichting in samenwerking met het Indisch Herinneringscentrum. Code-R is een iPad app en een social mediasite voor jongeren. Via digital storytelling worden keuzes en dilemma's belicht in persoonlijke oorlogsverhalen uit de Tweede Wereldoorlog.
- **Oorlogsmonumenten in Beeld**
itunes.apple.com/nl/app/orlogsmonumenten-in-beeld/id393876266?mt=8
Nederland heeft meer dan 3500 monumenten. Achter deze monumenten gaan verhalen schuil. Oorlogsmonumenten in Beeld ontsluit die verhalen aan een groot publiek.

BIBLIOTHEEK COGIS

Nienoord 5, 1112 XE, Diemen,

020 6601932

bibliotheek@cogis.nl

www.cogis.nl/bibliotheek

Open: maandag t/m donderdag 9 - 17 uur.

De Cogis-bibliotheek is een speciale wetenschappelijke bibliotheek die met persoonlijke aandacht toegang geeft tot een gespecialiseerde collectie en dienstverlening, m.n. psychosociale gevolgen van oorlog, vervolging en geweld.

PSYCHOTRAUMANET

www.psychotraumanet.org

Psychotraumanet is de toegangspoort naar informatie over (psychosociale (na)zorg na) ingrijpende gebeurtenissen. Zij wordt beheerd door de Cogis-bibliotheek.

Door samenwerking met experts en kenniscentra streeft *Psychotraumanet* tevens naar de meest complete 'wie-is-wie' in het veld.

COLOFON

Initiatiefnemers:

COVVS

Stichting 15 Augustus 1945

Indisch Platform

Pelita

Cogis (vertegenwoordigd in de Werkgroep 1WO2)

Eindredactie: Wim D. Visser

Ontwerp: Suggestie & illusie, Utrecht

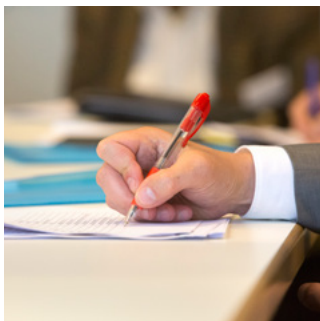
Foto's: Erik Kottier

Drukwerk: LibertasPascal, Utrecht

Deze publicatie is mede mogelijk gemaakt door een subsidie van het Ministerie van VWS.

De conferentie is mede mogelijk gemaakt door een financiële bijdrage van het vfonds en het Nationaal Comité 4 en 5 mei.

Een initiatief van de Werkgroep 1WO2, waarin vertegenwoordigd zijn: COVVS, Stichting Herdenking 15 Augustus 1945, Indisch Platform, alsmede Pelita en Cogis (partners in Arq)